

ISSN 0972-2335



ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਕੀਰਨ

ਮਾਰਚ 2019



(ਭਾਰਤ ਦੇ ਰਾਸ਼ਟਰਪਤੀ ਵਲੋਂ ਡਾ. ਗੁਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਸੰਗੀਤ ਨਾਟਕ ਅਕੈਡਮੀ ਅਵਾਰਡ- ਵੇਖੋ ਪੰਨਾ 3)

ਆਨਰੇਰੀ ਸੰਪਾਦਕ
ਡਾ. ਜਾਗੀਰ ਸਿੰਘ

ਮੁੱਲ 15/-

ਲੇਖਾ ਛੋਡਿ ਅਲੇਖੈ ਛੂਟਹਿ

ਮੌਤ ਤੋਂ ਦੱਸੋ ਕਾਹੂੰ ਡਰੀਏ.
ਇਹ ਤਾਂ ਲਿਖੀ ਹੋਈ ਜਿੰਦਗਾਨੀ।
ਕਰਤਾ ਧਰਤਾ ਆਪ ਹੈ ਬੈਠਾ,
ਜਿਸ ਕੋਲ ਵੱਡੀ ਹੈ ਕਾਨੀ।
ਕੀਤੇ ਕਰਮ ਚੰਗੇ ਤੇ ਮੰਦੇ,
ਆਪ ਹਿਸਾਬ ਕਰੇਸੇਂ।
ਸਭ ਕੁਦਰਤ ਦੇ ਵਸ ਹੈ,
ਜੇ ਬਖਸ਼ੇ ਤਾਂ ਮਿਹਰਬਾਨੀ।

ਲੇਖਾ ਛੋਡਿ ਅਲੇਖੈ ਛੂਟਹਿ

ਮੌਤ ਤੋਂ ਦੱਸੋ ਕਾਹਨੂੰ ਡਰੀਏ।
ਇਹ ਤਾਂ ਲਿਖੀ ਹੋਈ ਜਿੰਦਗਾਨੀ।
ਕਰਤਾ ਧਰਤਾ ਆਪ ਹੈ ਬੈਠਾ,
ਜਿਸ ਕੋਲ ਵੱਡੀ ਹੈ ਕਾਨੀ।
ਕੀਤੇ ਕਰਮ ਚੰਗੇ ਤੇ ਮੰਦੇ,
ਆਪ ਹਿਸਾਬ ਕਰੇਸੇਂ।
ਸਭ ਕੁਦਰਤ ਦੇ ਵਸ ਹੈ,
ਜੇ ਬਖਸ਼ੇ ਤਾਂ ਮਿਹਰਬਾਨੀ।



ਪੁਸਤਕ ਗੁੱਝੀਆਂ ਰਮਜ਼ਾਂ - ਕਵੀ ਸੁਰਗਵਾਸੀ ਸੰਤ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ



ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਕੀਰਤਨ

ਇਸ ਅੰਕ ਵਿਚ

ਸੰਪਾਦਕ (ਆਨਰੇਰੀ)

ਡਾ. ਜਾਗੀਰ ਸਿੰਘ

ਐਮ.ਏ. (ਸੰਗੀਤ, ਪੰਜਾਬੀ, ਧਾਰਮਿਕ ਅਧਿਐਨ),
ਪੀਐਚ.ਡੀ.

ਸਹਿਯੋਗੀ

ਸ. ਹਰਭਜਨ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਸ. ਨਵਤੇਜ ਸਿੰਘ

- ਲੇਖਾਂ ਵਿਚ ਪ੍ਰਗਟਾਏ ਵਿਚਾਰ ਲੇਖਕਾਂ ਦੇ ਨਿੱਜੀ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਸੰਪਾਦਕ ਜਾਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਕੀਰਤਨ ਟ੍ਰਸਟ ਦਾ ਸਹਿਮਤ ਹੋਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਨਹੀਂ ਹੈ।
- 'ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਕੀਰਤਨ' ਡਾਇਰੈਕਟਰ ਸਿੱਖਿਆ ਵਿਭਾਗ ਪੰਜਾਬ, ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਦੇ ਪੱਤਰ ਨੰ: 4/8/90, ਮਿਤੀ 20/2/91 ਅਨੁਸਾਰ ਰਾਜ ਦੇ ਸੀਨੀਅਰ ਸੈਕੰਡਰੀ ਸਕੂਲਾਂ ਦੀਆਂ ਲਾਇਬ੍ਰੇਰੀਆਂ ਲਈ ਪ੍ਰਵਾਨਿਤ ਹੈ।

ਚੰਦੇ ਦਾ ਵੇਰਵਾ

- ਇਕ ਕਾਪੀ: 15 ਰੁਪਏ
- ਦੇਸ਼ ਸਾਲਾਨਾ ਚੰਦਾ: 150 ਰੁਪਏ
- ਜੀਵਨ ਮੈਂਬਰ ਚੰਦਾ: 1500 ਰੁਪਏ
- ਵਿਦੇਸ਼: ਸਾਲਾਨਾ ਚੰਦਾ INR 1500
- 'ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਕੀਰਤਨ' ਲਈ ਡਰਾਫਟ, ਮਾਇਕ ਸਹਾਇਤਾ, ਚਿੱਠੀ-ਪੱਤਰ ਅਤੇ ਰਚਨਾਵਾਂ ਭੇਜਣ ਲਈ ਪਤਾ:-

ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਕੀਰਤਨ ਟ੍ਰਸਟ (ਰਜਿ.)

422, ਸੈਕਟਰ 15-ਏ, ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ-160015
ਫੋਨ: 0172-2772660, 098140 53630
e-mail: drjagirsingh@gmail.com

Website: <http://www.amritkirtan.com>



ਡਾ. ਜਾਗੀਰ ਸਿੰਘ, ਪ੍ਰਧਾਨ 'ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਕੀਰਤਨ ਟ੍ਰਸਟ' ਨੇ ਸਿਰਜਣਾ ਪ੍ਰਿੰਟਰਜ਼ ਅਤੇ ਸਟੇਸ਼ਨਰਜ਼, ਸ਼ੋਅਰੂਮ ਨੰ: 443, ਸੈਕਟਰ 70, ਮੁਹਾਲੀ (ਫੋਨ: 0172-2216283, 98150-72197) ਤੋਂ ਛਪਵਾ ਕੇ 422, ਸੈਕਟਰ 15-ਏ, ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਤੋਂ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਕੀਤਾ।

ਸੰਪਾਦਕੀ: ਕਰਉ ਬੇਨੰਤੀਆ: ਐਸਾ ਕੰਮ ਮੂਲੇ ਨ ਕੀਚੇ - ਡਾ. ਜਾਗੀਰ ਸਿੰਘ	2
ਭਾਰਤ ਦੇ ਰਾਸ਼ਟਰਪਤੀ ਵਲੋਂ ਡਾ. ਗੁਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਸੰਗੀਤ ਨਾਟਕ ਅਕੈਡਮੀ ਅਵਾਰਡ	3
ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਵਿਚ ਰਾਗ ਬੈਰਾੜੀ ਤੇ ਤਿਲੰਗ - ਡਾ. ਗੁਰਨਾਮ ਸਿੰਘ	6
ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਦੀਆਂ ਲਿਖਤਾਂ ਵਿਚ ਕੀਰਤਨ ਦੀ ਮਹੱਤਤਾ - ਡਾ. ਜਾਗੀਰ ਸਿੰਘ	9
ਪ੍ਰੋ: ਭਾਈ ਚਤਰ ਸਿੰਘ - ਡਾ. ਜਬਰਜੰਗ ਸਿੰਘ	11
ਗੁਰਬਾਣੀ ਲਈ ਕੰਪਿਊਟਰ ਦਾ ਪ੍ਰਯੋਗ - ਡਾ. ਸੋਨਦੀਪ ਮੋਂਗਾ	15
ਫਰੀਦਾ, ਚਾਨਣ ਹੈ ਉਜਿਆਰਦਾ - ਮਨਮੋਹਨ ਸਿੰਘ ਦਾਉਂ	17
ਸੁਰਲਿਪੀ - ਰਾਗ ਅੱਸਾਕ - ਸਰਦਾਰ ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ	19- 20
ਸੁਰਲਿਪੀ ਵਾਲਾ ਸ਼ਬਦ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀ ਵਿਚ ਅਰਥ	ਟਾ-3

Donations to **AMRIT KIRTAN TRUST** are eligible for relief u/s 80 G of Income-Tax Act, 1961 (43 of 1961) vide CIT/- I/ CHD/ Tech./ 80-G/ 2008-939 dated 19-05-2008 valid up to 31/03/2012 and now valid in perpetuity. Cheques/Drafts should be sent in the name of **AMRIT KIRTAN TRUST** payable at Mohali . Donations can also be sent by money order at the address: **AMRIT KIRTAN TRUST** (Regd.), 422, Sector 15-A, Chandigarh-160015. The Donations can be made by Electronic Transfer also. The Bank details are: **AMRIT KIRTAN TRUST** Savings Bank A/C No.65079603302, IFSC: SBIN0018141 in the State Bank of India, Phase 3B2, Mohali Punjab Branch. After such a Deposit, please inform us your Name and Address as also the deposit details to enable us to send you the receipt.



ਐਸਾ ਕੰਮ ਮੂਲੇ ਨ ਕੀਚੇ

ਪਿਛਲੇ ਦਿਨੀਂ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਦੀ ਪੰਜਾਬ ਐਂਡ ਸਿੰਧ ਬੈਂਕ ਦੀ ਇੱਕ ਬਰਾਂਚ ਵਿੱਚ ਜਾਣ ਦਾ ਮੌਕਾ ਮਿਲਿਆ। ਇਸ ਬਰਾਂਚ ਵਿੱਚ ਮੇਰੇ ਇੱਕ ਮਿੱਤਰ ਦੀ ਬੇਟੀ ਸੀਨੀਅਰ ਮੈਨੇਜਰ ਬਣ ਕੇ ਆਈ ਹੈ। ਨੌਜਵਾਨ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਇਹਨਾਂ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀਆਂ ਵਾਲੀਆਂ ਪੋਸਟਾਂ ਤੇ ਬੈਠਾ ਵੇਖ ਕੇ ਖੁਸ਼ੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਉਸ ਦੇ ਦਫਤਰ ਵਿੱਚ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀ ਇੱਕ ਤੁੱਕ ਦੀਵਾਰ ਤੇ ਜੜੀ ਹੋਈ ਸੀ-

ਐਸਾ ਕੰਮ ਮੂਲੇ ਨ ਕੀਚੈ ਜਿਤੁ ਅੰਤਿ ਪਛੋਤਾਈਐ।।

ਮੈਂ ਬੇਟੀ ਨੂੰ ਪੁੱਛਿਆ- ਬੇਟਾ ਇਸ ਦੇ ਕੀ ਅਰਥ ਹਨ?

ਉਸ ਨੇ ਉੱਤਰ ਦਿੱਤਾ- ਅੰਕਲ ਜੀ, ਮੇਰੇ ਪਿਤਾ ਜੀ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਹੈ ਇਸ ਦੇ ਅਰਥ ਹਰ ਵਿਅਕਤੀ ਲਈ ਵੱਖਰੇ ਹਨ। ਸਮੇਂ ਅਤੇ ਮੌਕੇ ਨਾਲ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਲਾਗੂ ਕਰਨਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਕਾਰ ਚਲਾਉਣ ਵੇਲੇ ਇਹ ਤੁਕ ਯਾਦ ਕਰਾਉਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਲਾਲ ਬੱਤੀ ਦੀ ਉਲੰਘਣਾ ਨਹੀਂ ਕਰਨੀ, ਬੋਲਣ ਵੇਲੇ ਗਲਤ ਨਹੀਂ ਬੋਲਣਾ, ਖਾਣ ਵੇਲੇ ਗਲਤ ਅਤੇ ਵਾਧੂ ਨਹੀਂ ਖਾਣਾ। ਪਰ ਇਥੇ ਬੈਂਕ ਵਿੱਚ ਕਿਸੇ ਵੀ ਕੰਮ ਕਰਨ ਦੇ ਨਿਯਮ ਬਣੇ ਹਨ, ਇਕ ਚੈਕ ਲਿਸਟ ਬਣੀ ਹੋਈ ਹੈ ਜੋ ਉਸ ਅਨੁਸਾਰ ਕੰਮ ਕਰਾਂਗੇ ਤਾਂ ਪਛਤਾਉਣਾ ਨਹੀਂ ਪੈਂਦਾ। ਕਈ ਵਾਰ ਜਦੋਂ ਕੋਈ ਨਿਯਮ ਤੋਂ ਉਲਟ ਰਿਆਇਤ ਮੰਗਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਇਹ ਤੁੱਕ ਪੜ੍ਹਾ ਦਿੰਦੀ ਹਾਂ।--

ਇਸੇ ਸਮੇਂ ਮੈਨੂੰ ਇਸ ਬੈਂਕ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਇਕ ਘਟਨਾ ਯਾਦ ਆ ਗਈ। ਕਿਸੇ ਸਮੇਂ ਇਸ ਬਰਾਂਚ ਦਾ ਇੰਚਾਰਜ ਸਾਡਾ ਇੱਕ ਮਿੱਤਰ ਸੀ ਜੋ ਗੁਰਮੁਖ ਸੀ। ਇਸ ਬੈਂਕ ਵਿੱਚ ਜਿਹੜਾ ਵੀ ਸਾਬਤ-ਸੂਰਤ ਸੇਵਾ ਭਾਵਨਾ ਰਖਦਾ ਹੈ ਆਮ ਬੋਲ ਚਾਲ ਵਿੱਚ ਉਸ ਨੂੰ ਗੁਰਮੁਖ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਨੂੰ ਇੱਕ ਗੁਰਮੁਖ ਉਚ ਅਧਿਕਾਰੀ ਨੇ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਲੋਨ ਦੇਣ ਲਈ ਸਿਫਾਰਿਸ਼ ਕੀਤੀ। ਲੋਨ ਲੈਣ ਵਾਲਾ ਵੀ ਗੁਰਮੁਖ ਸੀ। ਕਾਰਵਾਈ ਕਰਨ ਸਮੇਂ ਬੈਂਕ ਮੈਨੇਜਰ ਨੇ ਕਾਗਜ਼ਾਂ ਦੀ ਪੜਤਾਲ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ। ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਲੋਨ ਖਰਾਬ ਹੋ ਗਿਆ ਤੇ ਬੈਂਕ ਮੈਨੇਜਰ ਨੂੰ ਬੜੀ ਨਮੋਸ਼ੀ ਸਹਿਣੀ ਪਈ। ਉਸ ਨੂੰ ਰਿਟਾਇਰਮੈਂਟ ਪੈਨਸ਼ਨ ਲੈਣ ਵਿੱਚ ਬੜੀ ਦਿੱਕਤ ਆਈ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਤਾਂ ਸਾਨੂੰ ਥਾਂ-ਥਾਂ ਤੇ ਅਗਵਾਈ ਦਿੰਦੀ ਹੈ ਪਰ ਅਸੀਂ ਕਾਹਲ ਵੱਸ, ਆਲਸ ਵੱਸ ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਖੁਸ਼ ਕਰਨ ਕਰਕੇ ਅਣਗਹਿਲੀ ਕਰਦੇ ਹਾਂ ਤਾਂ ਪਛਤਾਉਣਾ ਹੀ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਫਰੀਦ ਜੀ ਵੀ ਆਖਦੇ ਹਨ-

ਫਰੀਦਾ ਜਿਨ੍ਹੀ ਕੰਮੀ ਨਾਹਿ ਗੁਣ ਤੇ ਕੰਮੜੇ ਵਿਸਾਰਿ।।

ਮਤੁ ਸਰਮਿੰਦਾ ਥੀਵਹੀ ਸਾਂਹੀ ਚੈ ਦਰਬਾਰਿ।

ਇਕ ਹੋਰ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿੱਚ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਫਰਮਾਨ ਹੈ-

ਨਿਮਖ ਕਾਮ ਸੁਆਦ ਕਾਰਣਿ ਕੋਟਿ ਦਿਨਸ ਦੁਖੁ ਪਾਵਹਿ ॥

ਘਰੀ ਮੁਹਤ ਰੰਗ ਮਾਣਹਿ ਫਿਰਿ ਬਹੁਰਿ ਬਹੁਰਿ ਪਛੁਤਾਵਹਿ॥

ਜਦੋਂ ਕਿਸੇ ਛੋਟੀ ਜਿਹੀ ਗਲਤੀ ਕਰਕੇ ਵੱਡੀ ਸਜ਼ਾ ਭੁਗਤਣੀ ਪਵੇ ਤਾਂ ਲੋਕ ਅਕਸਰ ਮੁਜ਼ਫਰ ਰਾਜ਼ਮੀ ਦਾ ਸ਼ੇਅਰ ਗੁਣਗੁਣਾਉਂਦੇ ਹਨ-

ਯਿਹ ਜਬ ਭੀ ਦੇਖਾ ਹੈ ਤਾਰੀਖ ਕੀ ਨਜ਼ਰੋਂ ਨੇ,
ਲਮਹੋਂ ਨੇ ਖਤਾ ਕੀ ਥੀ ਸਦੀਓਂ ਨੇ ਸਜ਼ਾ ਪਾਈ।

--- ਭੁੱਲ ਚੁੱਕ ਖਿਮਾ। ---

ਕਾਰੀ ਨਿੰਘ

ਭਾਰਤ ਦੇ ਰਾਸ਼ਟਰਪਤੀ ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਕੋਵਿੰਦ ਵਲੋਂ ਡਾ. ਗੁਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਮਿਤੀ 06 ਫਰਵਰੀ, 2019 ਨੂੰ ਸੰਗੀਤ ਨਾਟਕ ਅਕੈਡਮੀ ਪੁਰਸਕਾਰ ਨਾਲ ਸਨਮਾਨਿਤ

ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੀ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਨਾਲ ਵਰੋਸਾਏ ਵਿਸ਼ਵ ਸੰਗੀਤ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਉਦੱਮਾਂ ਨਾਲ ਪਿਛਲੇ ਦਹਾਕਿਆਂ ਤੋਂ ਨਿਰੰਤਰ ਕਾਰਜਸ਼ੀਲ ਡਾ. ਗੁਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਇਤਿਹਾਸ ਸਿਰਜਕ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਹਨ।

ਵਿਸ਼ਵ ਭਰ ਵਿਚ ਸਮੁੱਚੇ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਅਤੇ ਸਿੱਖ ਜਗਤ ਲਈ ਸਨਮਾਨ ਜਨਕ ਖਬਰ ਹੈ ਕਿ ਡਾ. ਗੁਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਭਾਰਤ ਦੇ ਆਦਰਯੋਗ ਰਾਸ਼ਟਰਪਤੀ ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਕੋਵਿੰਦ ਵਲੋਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਖੇਤਰ ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਵਿਚ ਪਾਏ ਵਡਮੁੱਲੇ ਤੇ ਇਤਿਹਾਸਕ ਯੋਗਦਾਨ ਲਈ ਮਿਤੀ 6 ਫਰਵਰੀ, 2019 ਨੂੰ ਸਨਮਾਨਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਵਰਣਨਯੋਗ ਹੈ ਕਿ ਸੰਗੀਤ ਨਾਟਕ ਅਕੈਡਮੀ ਦੁਆਰਾ ਭਾਰਤ ਸਰਕਾਰ ਸੰਗੀਤ ਅਤੇ ਕਲਾਵਾਂ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਕਾਰਜਸ਼ੀਲ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਸ਼ਖਸੀਅਤਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਐਵਾਰਡ ਨਾਲ ਸਨਮਾਨਿਤ ਕਰਦੀ ਹੈ।

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ 500 ਸਾਲ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਪੁਰਬ ਦੇ ਅਵਸਰ 'ਤੇ ਇਸ ਦਾ ਹੋਰ ਵੀ ਸੁਭਾਗ ਹੈ ਕਿ ਭਾਰਤ ਦੀਆਂ ਸੰਗੀਤ, ਨਾਟ ਤੇ ਹੋਰ ਕਲਾ ਪਰੰਪਰਾਵਾਂ ਵਿਚ ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਦੀ ਸੁਤੰਤਰ ਹਸਤੀ ਨੂੰ ਮਾਨਤਾ ਦਿੰਦਿਆਂ ਇਹ ਸਨਮਾਨ ਡਾ. ਗੁਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਵਰਗੇ ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਸੇਵੀ ਨੂੰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

ਡਾ. ਗੁਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸਮੂਹ ਸੰਪੂਰਣ ਰਾਗਾਂ ਉਤੇ ਕਈ ਵਰ੍ਹਿਆਂ ਦੀ ਨਿਰੰਤਰ ਖੋਜ ਕਰਕੇ ਸ਼ਬਦ ਕੀਰਤਨ ਰਚਨਾਵਾਂ ਬਣਾਈਆਂ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ਵ ਵਿਚ ਪਹਿਲੀ ਵੇਰ ਲਿਖਤ ਤੇ ਸੁਰਲਿਪੀ ਬੱਧ ਰੂਪ ਵਿਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਕਈ ਵਾਰ ਰਿਕਾਰਡਿੰਗਜ਼ ਕਰਵਾਈਆਂ। ਆਪ ਨੇ ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਨੂੰ ਅਕਾਦਮਿਕ ਵਿਸ਼ੇ ਵਜੋਂ ਆਪਣੀ ਖੋਜ, ਅਧਿਐਨ, ਅਧਿਆਪਨ ਨਾਲ ਵਿਕਸਤ ਕਰਦਿਆਂ ਵਿਸ਼ਵ ਭਰ ਦੀਆਂ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀਆਂ ਤੇ ਅਦਾਰਿਆਂ ਵਿਚ ਲਾਗੂ ਕਰਵਾਇਆ। ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਰਾਗ ਤੇ ਤੰਤੀ ਸਾਜ਼ਾਂ ਦੀ ਪਰੰਪਰਾ ਨੂੰ ਪੁਨਰ ਸੁਰਜੀਤ ਕਰਨ ਵਿਚ ਆਪ ਦੀ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਭੂਮਿਕਾ ਹੈ।

ਡਾ. ਗੁਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਰਾਗੀ ਸਵ. ਭਾਈ ਉਤੱਮ ਸਿੰਘ, ਸ਼ਰੋਮਣੀ ਰਾਗੀ ਡਾ. ਜਾਗੀਰ ਸਿੰਘ, ਡਾ. ਬਚਿੱਤਰ ਸਿੰਘ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤਾਚਾਰੀਆ ਪ੍ਰੋ. ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ, ਆਗਰਾ ਘਰਾਣਾ ਦ ਪਦਮ ਸ੍ਰੀ ਉਸਤਾਦ ਸੋਹਣ ਸਿੰਘ, ਪਟਿਆਲਾ ਘਰਾਣਾ ਦੇ ਉਸਤਾਦ ਬਾਕਿਰ ਹੁਸੈਨ ਖਾਨ, ਪਿੰ. ਐਸ.ਐਸ. ਕਰੀਰ ਦੇ ਪਿਆਰੇ ਤੇ ਸਮਰਪਿਤ ਸ਼ਿਸ਼ ਰਹੇ ਹਨ। ਡਾ. ਸਿੰਘ ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ, ਸੁਗਮ ਸੰਗੀਤ ਅਤੇ ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਸੰਗੀਤ ਵਿਚ ਪ੍ਰਸਾਰ ਭਾਰਤੀ ਦੇ ਮਾਨਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਲਾਕਾਰ ਹਨ।

ਡਾ. ਗੁਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸੰਗੀਤ ਤੇ ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਵਿਭਿੰਨ ਡਿਕਸ਼ਨਰੀਆਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ 18 ਪੁਸਤਕਾਂ, 123 ਖੋਜ ਪੱਤਰਾਂ ਅਤੇ 200 ਤੋਂ ਵੱਧ ਖੋਜ ਆਰਟੀਕਲਜ਼ ਦਾ ਲੇਖਨ ਕੀਤਾ ਹੈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਕਸਫੋਰਡ ਪਬਲੀਕੇਸ਼ਨ ਸਮੇਤ ਦੇਸ਼ ਦੀਆਂ ਵਿਭਿੰਨ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀਆਂ ਅਤੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨਾਵਾਂ ਨੇ ਪਬਲਿਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਆਪ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕਾਰਜਾਂ ਵਿਚੋਂ ਯੂ.ਜੀ.ਸੀ. ਪ੍ਰੋਜੈਕਟ ਲਈ 09 ਵੀਡੀਓ ਲੈਕਚਰ, 26 ਆਡੀਓ ਰਿਕਾਰਡਿੰਗਜ਼, 04 ਵੀਡੀਓ ਰਿਕਾਰਡਿੰਗਜ਼, 05 ਡਾਕੂਮੈਂਟਰੀ ਫਿਲਮਾਂ, 06 ਸਿਗਨੇਚਰ ਟਿਊਨਜ਼ ਆਦਿ ਤਿਆਰ ਕਰਨਾ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਹਨ। ਸਿੱਖ

ਮਿਊਜ਼ੀਕਾਲੇਜੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕਰਕੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਨਿਰਧਾਰਤ ਰਾਗਾਂ ਸਬੰਧੀ ਆਪ ਦੀ ਖੋਜ ਵਿਸ਼ਵ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਅਕਾਦਮਿਕ ਅਤੇ ਖੋਜ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਇਕ ਨਿਵੇਕਲਾ ਯੋਗਦਾਨ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਡਾ. ਗੁਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਪਣੇ ਅਕਾਦਮਿਕ ਜੀਵਨ ਕਾਲ ਵਿਚ ਕਈ ਵਿਭਾਗਾਂ ਤੇ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਵੀ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਆਪ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਦੇ ਸੰਗੀਤ ਵਿਭਾਗਾਂ ਦੇ ਮੁਖੀ ਰਹੇ। ਉਪਰੰਤ ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਵਿਖੇ ਬਤੌਰ ਬਾਨੀ (ਫਾਊਂਡਰ) ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਤੇ ਮੁਖੀ ਆਪ ਨੇ ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਹੇਠ ਲਿਖੀਆਂ ਸਥਾਪਨਾਵਾਂ ਕੀਤੀਆਂ:

1. ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਚੇਅਰ - 2003 (ਬੀਬੀ ਜਸਬੀਰ ਕੌਰ ਖਾਲਸਾ, ਚੇਅਰਪਰਸਨ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗਿਆਨ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਫਾਊਂਡੇਸ਼ਨ, ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਵਿੱਤੀ ਸਹਿਯੋਗ ਨਾਲ)
2. ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਵਿਭਾਗ - 2005 (ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੇ ਵਾਈਸ-ਚਾਂਸਲਰ ਸ. ਸਵਰਨ ਸਿੰਘ ਬੋਪਾਰਾਏ ਦੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸਰਪਰਸਤੀ ਨਾਲ)
3. ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਭਵਨ - 2007 (ਦੇਸ਼ ਵਿਦੇਸ਼ ਤੋਂ ਵਿੱਤੀ ਸਾਧਨ ਜੁਟਾ ਕੇ)
4. ਸੰਤ ਸੁੱਚਾ ਸਿੰਘ ਆਰਕਾਈਵਜ਼ ਆਫ ਮਿਊਜ਼ਿਕ - 2010 (ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਸੰਗੀਤ, ਲੋਕ ਸੰਗੀਤ, ਸੂਫੀ ਸੰਗੀਤ ਅਤੇ ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਦੀਆਂ ਵੱਖ ਵੱਖ ਰਿਕਾਰਡਿੰਗਜ਼ ਦੇ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਕਰਕੇ)
5. ਭਾਈ ਰਣਧੀਰ ਸਿੰਘ ਆਨ ਲਾਈਨ ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਲਾਇਬਰੇਰੀ - 2011 (ਅਖੰਡ ਕੀਰਤਨੀ ਜੱਥੇ, ਸਰੀ, ਕੈਨੇਡਾ ਦੇ ਵਿੱਤੀ ਸਹਿਯੋਗ ਨਾਲ)
6. ਗੁਰਮਤਿ ਗਿਆਨ ਆਨ ਲਾਈਨ ਸਟੱਡੀ ਸੈਂਟਰ - 2014 (ਵਾਈਸ-ਚਾਂਸਲਰ ਡਾ. ਜਸਪਾਲ ਸਿੰਘ ਦੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸਰਪਰਸਤੀ ਨਾਲ)
7. ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਭਾਈ ਜੁਆਲਾ ਸਿੰਘ ਰਾਗੀ ਆਡੀਟੋਰੀਅਮ - 2016 (ਸਵ. ਰਾਗੀ ਅਵਤਾਰ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਰਿਵਾਰ ਦੇ ਵਿੱਤੀ ਸਹਿਯੋਗ ਨਾਲ)
8. ਰਾਗ ਰਤਨ ਆਰਟ ਗੈਲਰੀ - 2017 (ਸ੍ਰੀ ਤੇਜ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸੰਧੂ ਦੇ ਸਹਿਯੋਗ ਨਾਲ)

ਉਕਤ ਵਿਭਾਗ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਡਾ. ਗੁਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਨੇ ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਉਤਸਵ ਦਾ 2003 ਤੋਂ ਆਰੰਭ ਕਰਵਾਇਆ ਜੋ ਪਿਛਲੇ ਪੰਦਰਾਂ ਵਰ੍ਹਿਆਂ ਤੋਂ ਨਿਰੰਤਰ ਜਾਰੀ ਹੈ। ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਫੈਲੋਸ਼ਿਪ, ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤਾਚਾਰੀਆ ਪ੍ਰੋ. ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਸਿਮ੍ਰਤੀ ਐਵਾਰਡ ਵੀ ਸਥਾਪਤ ਕਰਵਾਏ।

ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਡਾ. ਗੁਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਸੰਗੀਤ ਪਰੰਪਰਾ ਨੂੰ ਪ੍ਰਫੁੱਲਿਤ ਕਰਨ ਵਿਚ ਮੋਹਰੀ ਇਤਿਹਾਸਕ ਭੂਮਿਕਾ ਨਿਭਾਈ ਹੈ।

ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਸੰਗੀਤ

1. ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਸੰਗੀਤ ਪਰੰਪਰਾ ਨੂੰ ਪੁਨਰ ਸੁਰਜੀਤ ਅਤੇ ਪ੍ਰਫੁੱਲਤ ਕਰਨ ਲਈ ਵਾਈਸ-ਚਾਂਸਲਰ ਡਾ. ਜਸਪਾਲ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਪਦਮ ਸ੍ਰੀ ਸਿੰਘ ਬੰਧੂ ਸ. ਸੁਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਵਿਚ ਰਬਾਬੀ ਭਾਈ ਮਰਦਾਨਾ ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਸੰਗੀਤ ਸੰਮੇਲਨ ਦਾ ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਵਿਖੇ ਆਰੰਭ ਕਰਵਾਇਆ।
2. ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਸੰਗੀਤਕਾਰ ਲਈ ਪੰਜਾਬ ਸੰਗੀਤ ਰਤਨ ਐਵਾਰਡ ਸਥਾਪਤ ਕੀਤਾ।

3. ਪਦਮ ਸ਼੍ਰੀ ਉਸਤਾਦ ਸੋਹਣ ਸਿੰਘ ਸਿਮ੍ਰਤੀ ਸਮਾਰੋਹ ਆਰੰਭ ਕਰਵਾਇਆ।
4. ਪੰਜਾਬੀ ਸੰਗੀਤਕਾਰ ਸਬੰਧੀ ਵੱਡੇ ਪ੍ਰੋਜੈਕਟ ਵਜੋਂ ਲੇਖਨ ਕੀਤਾ।
5. ਪੰਜਾਬ ਦੀਆਂ ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਗਾਇਨ ਰਚਨਾਵਾਂ ਦਾ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਕਰਕੇ 'ਗਾਇਨ ਬੰਦਸ਼ਾਵਲੀ' ਪੁਸਤਕ ਛਪਵਾਈ।
6. ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਸੰਗੀਤ ਵਿਚ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀਆਂ ਬੰਦਸ਼ਾਂ ਦਾ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਕਰਕੇ 'ਪੰਜਾਬੀ ਬੰਦਸ਼ਾਂ' ਪੁਸਤਕ ਛਪਵਾਈ।

ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕ ਸੰਗੀਤ

ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕ ਸੰਗੀਤ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਬਤੌਰ ਡਾਇਰੈਕਟਰ ਆਪ ਨੇ 1997 ਤੋਂ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਲੋਕ ਸੰਗੀਤ ਦੀ ਦੁਰਲਭ ਵੰਨਗੀਆਂ, ਸਾਜ਼ਾਂ, ਕਲਾਕਾਰਾਂ ਦੀ ਭਾਲ ਲਈ ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕ ਸੰਗੀਤ ਮੇਲੇ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਵਾਏ ਜੋ ਨਿਰੰਤਰ ਜਾਰੀ ਹਨ।

ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕ ਸੰਗੀਤ ਵਿਰਾਸਤ ਤੇ ਵਡ ਅਕਾਰੀ ਸੁਰਲਿਪੀ ਬੱਧ ਖੋਜ ਕਾਰਜ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਕਰਵਾਉਣ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਡਾਕੂਮੈਂਟਰੀ ਫਿਲਮਾਂ ਵੀ ਬਣਾਈਆਂ।

ਤੰਤੀ ਸਾਜ਼

ਤੰਤੀ ਸਾਜ਼ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਆਪ ਨੇ ਗੁਰੂ ਘਰ ਦੇ ਤੰਤੀ ਸਾਜ਼ਾਂ ਦੀ ਸਿਖਲਾਈ ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਵਿਚ ਲਾਗੂ ਕਰਵਾਈ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਪਿਆਰੇ ਸਾਜ਼ ਰਬਾਬ ਉਤੇ ਖੋਜ ਕਰਕੇ ਘਾੜਤ ਘੜਵਾਈ, ਸਿਖਲਾਈ ਵਰਕਸ਼ਾਪਾਂ ਲਗਵਾਈਆਂ, ਰਬਾਬ ਉਸਤਾਦਾਂ ਦੀ ਭਾਲ ਕੀਤੀ। ਇਸ ਵੇਲੇ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਤੋਂ ਆਪ ਦੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਰਬਾਬ ਦਾ ਕੀਰਤਨ ਨਾਲ ਵਾਦਨ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ।

ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਆਪ ਨੇ ਤਾਊਸ ਵਜਾਉਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਹੋਰ ਅਧਿਆਪਕਾਂ ਦੀ ਮਦਦ ਨਾਲ ਇਸ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਤਿਆਰ ਕਰਕੇ ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਤੰਤੀ ਸਾਜ਼ ਦੀ ਪਰੰਪਰਾ ਪੁਨਰ ਸੁਰਜੀਤ ਕਰਵਾਈ। ਹੁਣ ਕਈ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਵਿਸ਼ਵ ਭਰ ਵਿਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਜ਼ਾਂ ਦਾ ਕੀਰਤਨ ਨਾਲ ਵਾਦਨ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ ਤੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ।

ਗਲੋਬਲ ਪੱਧਰ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕਰਕੇ ਅਮਰੀਕਾ, ਕੈਨੇਡਾ ਵਿਖੇ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਵਿਚ ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਪਾਸਾਰ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਆਪਣੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਲਈ ਸੰਗੀਤ ਤੇ ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਕੇਂਦਰ ਚਲਾ ਰਹੇ ਹਨ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਦਰਬਾਰਾਂ, ਸਿਖਲਾਈ ਵਰਕਸ਼ਾਪਾਂ, ਪ੍ਰਤਿਯੋਗਤਾਵਾਂ, ਸੈਮੀਨਾਰਾਂ ਦਾ ਸਿਲਸਿਲਾ ਜਾਰੀ ਹੈ। ਇਥੇ ਤਕ ਕਿ ਨਗਰ ਕੀਰਤਨਾਂ ਵਿਚ ਤੰਤੀ ਸਾਜ਼ਾਂ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਆਕਰਸ਼ਨ ਫਲੋਟ ਸਜਾਕੇ ਵਿਸ਼ਵ ਭਰ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਪਰੰਪਰਾ ਬਾਰੇ ਦਸਦਿਆਂ ਗਿਆ ਹੈ।

ਡਾ. ਗੁਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਦੇ ਸ਼ਿਸ਼ ਮੰਡਲ ਦਾ ਯੋਗ ਵਿਸ਼ਵ ਵਿਆਪੀ ਹੈ। ਆਪ ਦੇ ਸ਼ਿਸ਼ ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਵਾਈਟ ਹਾਊਸ, ਯੂ.ਐਸ.ਏ. ਦੇ ਸਮੇਤ ਵਿਸ਼ਵ ਵਿਚ ਜਿਥੇ ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀਆਂ ਜਾਰੀ ਰਖ ਰਹੇ ਹਨ। ਡਾ. ਗੁਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਨੇ ਪੀ-ਐਚ.ਡੀ. ਅਤੇ ਹੋਰ ਖੋਜ ਪ੍ਰੋਜੈਕਟਾਂ ਲਈ ਕਈ ਖੋਜਾਰਥੀਆਂ, ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਅਗਵਾਈ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਆਪ ਦੇ ਸ਼ਿਸ਼ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਕਾਲਜਾਂ, ਸਕੂਲਾਂ ਤੇ ਹੋਰ ਸੰਗੀਤ ਅਦਾਰਿਆਂ ਵਿਚ

ਬਤੌਰ ਡੀਨ, ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ, ਅਧਿਆਪਕ, ਗਾਇਕ, ਕੀਰਤਨਕਾਰ, ਸੰਗੀਤ ਨਿਰਦੇਸ਼ਕ, ਸੰਗੀਤ ਨਿਰਮਾਤਾ ਕਾਰਜਸ਼ੀਲ ਹਨ।

ਡਾ. ਗੁਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਸਿੱਖ ਕੀਰਤਨਕਾਰਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਘਰਾਣੇ ਦੇ ਪ੍ਰਤਿਨਿਧ ਡਾ. ਗੁਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਕਈ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਅੰਤਰ-ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਐਵਾਰਡਾਂ ਤੇ ਸਨਮਾਨਾਂ ਨਾਲ ਸਨਮਾਨਿਤ ਕੀਤਾ ਜਾ ਚੁੱਕਾ ਹੈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ ਵਲੋਂ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਰਾਗੀ ਐਵਾਰਡ (2001), ਸੰਗੀਤ ਨਾਟਕ ਅਕਾਦਮੀ ਵਲੋਂ ਸੀਨੀਅਰ ਫੈਲੋਸ਼ਿਪ (2003), ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ ਵਲੋਂ ਸਟੇਟ ਐਵਾਰਡ (2010), ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਲੋਂ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਰਾਗੀ ਐਵਾਰਡ (2011) ਅਤੇ ਭਾਈ ਨੰਦ ਲਾਲ ਗੁਰ ਹਰਜਸ ਸਨਮਾਨ (2017), ਐਵਾਰਡ ਆਫ ਐਕਸੀਲੈਂਸ, ਸਿੰਡੀਕੇਟ ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਵਿਸਮਾਨ ਨਾਦ ਜਵੱਦੀ ਟਕਕਸਾਲ ਵਲੋਂ ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਐਵਾਰਡ, ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਵਲੱਭ ਸੰਗੀਤ ਸੰਮੇਲਨ, ਬੈਸਟ ਰਾਗੀ ਐਵਾਰਡ, ਸਿੱਖ ਐਜੂਕੇਸ਼ਨਜ਼ ਤੇ ਚੀਫ਼ ਖਾਲਸਾ ਦੀਵਾਨ ਆਦਿ ਸ਼ਾਮਲ ਹਨ।

ਡਾ. ਗੁਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਪਿਛਲੇ ਤਿੰਨ ਦਹਾਕਿਆਂ ਤੋਂ ਵਧ ਸਮਾਂ ਪੰਜਾਬ ਦੀਆਂ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀਆਂ ਵਿਚ ਬਤੌਰ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਕਾਰਜਸ਼ੀਲ ਰਹੇ ਹਨ। ਆਪ ਨੇ ਆਪਣਾ ਅਕਾਦਮਿਕ ਸਫ਼ਰ 1983 ਵਿਚ ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਤੋਂ ਆਰੰਭ ਕੀਤਾ ਉਪਰੰਤ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਦੇ ਸੰਗੀਤ ਵਿਭਾਗ ਦੇ ਮੁਖੀ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਹਾਫਸਟਰਾ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਯੂ.ਐਸ.ਏ. ਦੇ ਵਿਜ਼ਟਿੰਗ ਸਕਾਲਰ, ਫੈਕਲਟੀ ਡੀਨ, ਡੀਨ ਅਲੂਮਨੀ, ਡੀਨ ਰਿਸਰਚ, ਡੀਨ ਅਕਾਦਮਿਕ ਦੇ ਉੱਚ ਅਹੁਦਿਆਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਅਕਾਦਮਿਕ ਕੌਂਸਲ, ਸੈਨੇਟ, ਸਿੰਡੀਕੇਟ ਮੈਂਬਰ ਵੀ ਰਹੇ। ਸੰਖੇਪ ਵਿਚ ਆਪ ਦੇਸ਼ ਵਿਦੇਸ਼ ਦੀਆਂ ਅਕਾਦਮਿਕ, ਧਾਰਮਿਕ, ਸਮਾਜਕ, ਕਲਾਤਮਕ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਨਾਲ ਬਤੌਰ ਮੈਂਬਰ, ਅਹੁਦੇਦਾਰ ਤੇ ਸਰਪਰਸਤ ਵਜੋਂ ਨਿਰੰਤਰ ਕਾਰਜਸ਼ੀਲ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਸਰੋਤ, ਮਿਆਰੀ, ਮਿਸਾਲੀ ਤੇ ਆਦਰਸ਼ਕ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਹਨ ਜੋ ਆਉਣ ਵਾਲੀਆਂ ਪੀੜ੍ਹੀਆਂ ਲਈ ਰੋਲ ਮਾਡਲ ਦਾ ਸਥਾਨ ਰਖਦੇ ਹਨ।

ਡਾ. ਰਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ
ਯੂ.ਐਸ.ਏ.

ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਵਿਚ ਰਾਗ ਬੈਰਾੜੀ ਤੇ ਤਿਲੰਗ

*ਗੁਰਨਾਮ ਸਿੰਘ (ਡਾ.)

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਰਾਗ ਪ੍ਰਬੰਧ ਵਿਚ ਤੇਰਵੇਂ ਸਥਾਨ 'ਤੇ ਅੰਕਿਤ ਰਾਗ ਬੈਰਾੜੀ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਛੇ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਇਕ ਦੁਪਦਾ ਦਰਜ ਹੈ। ਭਾਰਤੀ ਸੰਗੀਤ ਵਿਚ ਪੁਰਾਤਨ ਰਾਗ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਵੀ ਇਸ ਰਾਗ ਦਾ ਪ੍ਰਚਲਨ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਹੈ। ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਇਸ ਰਾਗ ਦਾ ਪ੍ਰਯੋਗ ਅਲਪ ਮਾਤਰਾ ਵਿਚ ਹੀ ਹੋਇਆ ਹੈ ਅਤੇ ਸਾਰੇ ਰਾਗਾਂ ਤੋਂ ਘੱਟ ਬਾਣੀ ਇਸੇ ਰਾਗ ਵਿਚ ਦਰਜ ਹੈ। ਫਿਰ ਵੀ ਸੰਗੀਤ ਪੱਖੋਂ ਬੈਰਾੜੀ ਰੰਜਕ ਤੇ ਸੰਗੀਤ ਵਿਸਥਾਰ ਪੱਖੋਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਰਾਗ ਹੈ। ਇਸ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਗਿਰਾਰਥ ਕੋਸ਼ ਵਿਚ ਨਾਗਪੁਰ (ਮਹਾਰਾਸ਼ਟਰ) ਦੇ ਨੇੜੇ ਬੈਰਾੜ (ਬੀਰਾੜ) ਦੇਸ਼ ਦੀ ਰਾਗਨੀ ਸਵੀਕਾਰਿਆ ਹੈ। ਮੱਧਕਾਲੀਨ ਭਾਰਤੀ ਰਾਗ ਪਰੰਪਰਾ ਵਿਚ ਵੀ ਇਸ ਰਾਗ ਦਾ ਉਲੇਖ 'ਵਰਾਟੀ' ਜਾਂ 'ਬਰਾਰੀ' ਆਦਿ ਨਾਵਾਂ ਨਾਲ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਦਰਜ ਰਾਗਮਾਲਾ ਵਿਚ ਇਸ ਨੂੰ 'ਬੈਰਾਰੀ' ਅਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਰਾਗ ਪ੍ਰਬੰਧ

ਵਿਚ ਇਸ ਨੂੰ ਬੈਰਾੜੀ ਨਾਂ ਦੇ ਅੰਤਰਗਤ ਹੀ ਅੰਕਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਆਧੁਨਿਕ ਸੰਗੀਤਾਚਾਰੀਆ ਤੇ ਸੰਗੀਤ ਵਿਦਵਾਨ ਇਸ ਰਾਗ ਨੂੰ ਤੋੜੀ, ਤ੍ਰਿਵੇਣੀ ਅਤੇ ਦੇਸਕਾਰ ਰਾਗਾਂ ਦਾ ਸੁਮੇਲ ਮੰਨਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਰਾਗ ਦਾ ਦੋਵੇਂ ਸੰਗੀਤ ਪੱਧਤੀਆਂ ਵਿਚ ਜ਼ਿਕਰ ਮਿਲਦਾ ਹੈ ਪਰੰਤੂ ਇਸ ਨੂੰ ਵਧੇਰੇ ਗਾਇਆ ਵਜਾਇਆ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦਾ।

ਲੇਖਕ ਪੰਡਤ ਸ਼ਾਰੰਗ ਦੇਵ ਨੇ ਆਪਣੇ ਗ੍ਰੰਥ ਸੰਗੀਤ ਰਤਨਾਕਰ ਵਿਚ ਰਾਗ ਬੈਰਾੜੀ ਨੂੰ 'ਵੈਰਾਟੀ' ਮੰਨਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਦੇ 7 ਪ੍ਰਕਾਰਾਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਪੰਡਿਤ ਅਹੋਬਲ ਨੇ ਰਾਗ ਬੈਰਾੜੀ ਨੂੰ ਮਾਰਵਾ ਥਾਟ ਦੇ ਅੰਤਰਗਤ ਰਖਦਿਆਂ ਜਾਤੀ ਸੰਪੂਰਨ ਮੰਨੀ ਹੈ। ਗੁਰ ਸ਼ਬਦ ਰਤਨਾਕਰ ਮਹਾਨ ਕੋਸ਼, ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ (ਪ੍ਰੋ.), ਭਾਈ ਅਵਤਾਰ ਸਿੰਘ - ਗੁਰਚਰਨ ਸਿੰਘ, ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਐਬਟਾਬਾਦ ਅਤੇ ਰਾਗ ਨਿਰਣਾਇਕ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਇਸ ਰਾਗ ਦਾ ਸਰੂਪ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਪ੍ਰਵਾਨਿਆ ਹੈ। ਰਾਗ ਬੈਰਾੜੀ ਮਾਰਵਾ ਥਾਟ ਦਾ ਰਾਗ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਰਿਸ਼ਭ ਕੋਮਲ, ਮਧਿਅਮ ਤੀਵਰ ਅਤੇ ਬਾਕੀ ਸੁਰ ਸ਼ੁੱਧ ਪ੍ਰਯੋਗ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਦੀ ਜਾਤੀ ਵਕਰ-ਸੰਪੂਰਨ ਹੈ। ਇਸ ਰਾਗ ਦਾ ਵਾਦੀ ਸੁਰ ਗੰਧਾਰ ਤੇ ਸੰਵਾਦੀ ਸੁਰ ਪੈਵਤ ਹੈ। ਇਸਦਾ ਗਾਇਨ ਸਮਾਂ ਦਿਨ ਦਾ ਚੌਥਾ ਪਹਿਰ ਹੈ। ਆਰੋਹ : ਨਿਸ਼ਾਦ (ਮੰਦਰ ਸਪਤਕ) ਰਿਸ਼ਭ (ਕੋਮਲ) ਗੰਧਾਰ ਪੰਚਮ, ਮਧਿਅਮ (ਤੀਵਰ) ਗੰਧਾਰ, ਮਧਿਅਮ (ਤੀਵਰ) ਪੈਵਤ ਸ਼ੜਜ (ਤਾਰ ਸਪਤਕ); ਅਵਰੋਹ : ਸ਼ੜਜ (ਤਾਰ ਸਪਤਕ) ਨਿਸ਼ਾਦ ਪੈਵਤ ਪੰਚਮ, ਮਧਿਅਮ (ਤੀਵਰ) ਗੰਧਾਰ, ਪੰਚਮ ਗੰਧਾਰ, ਰਿਸ਼ਭ (ਕੋਮਲ) ਸ਼ੜਜ; ਮੁੱਖ ਅੰਗ : ਪੰਚਮ ਪੈਵਤ ਗੰਧਾਰ, ਮਧਿਅਮ (ਤੀਵਰ) ਪੈਵਤ, ਮਧਿਅਮ (ਤੀਵਰ) ਗੰਧਾਰ, ਰਿਸ਼ਭ (ਕੋਮਲ) ਗੰਧਾਰ, ਮਧਿਅਮ (ਤੀਵਰ) ਗੰਧਾਰ, ਰਿਸ਼ਭ (ਕੋਮਲ) ਸ਼ੜਜ।

ਰਾਗ ਤਿਲੰਗ ਭਾਰਤੀ ਸੰਗੀਤ ਅਤੇ ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਪਰੰਪਰਾ ਵਿਚ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਮਹੱਤਵ ਰੱਖਦਾ ਹੈ। ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਦਾ ਇਹ ਇਕ ਮੌਲਿਕ ਰਾਗ ਹੈ ਜਿਹੜਾ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਰਾਗ ਕ੍ਰਮ ਅਨੁਸਾਰ ਚੌਦਵੇਂ ਸਥਾਨ ਤੇ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਜੋ ਪੰਨਾ ੨੨੩ 'ਤੇ ਅੰਕਿਤ ਹੈ। ਇਸ ਰਾਗ ਦਾ ਮਧੁਰ ਸੁਰਾਤਮਕ ਸਰੂਪ ਲੋਕ ਸੰਗੀਤ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕਰਕੇ ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕ ਸੰਗੀਤ ਵਿਚ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਹੈ। ਤਿਲੰਗ ਰਾਗ ਦੇ ਅੰਤਰਗਤ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਸਤ, ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਦੋ, ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਪੰਜ ਪਦੇ ਬਾਣੀ ਰਚਨਾਵਾਂ ਮਿਲਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਭਗਤ ਕਬੀਰ ਦਾ ਇਕ ਅਤੇ ਭਗਤ ਰਵਿਦਾਸ ਦੇ ਦੋ ਪਦ ਬਾਣੀ ਰੂਪ ਵੀ ਤਿਲੰਗ ਰਾਗ ਦੇ ਅੰਤਰਗਤ ਅੰਕਿਤ ਹੈ।

ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਖੇ ਦਿਨ ਦੇ 'ਤੀਜੇ ਪਹਿਰ ਚਰਨ ਕਮਲ ਦੀ ਚੌਕੀ' ਵਿਚ ਤੀਸਰੇ ਪਹਿਰ ਦੇ ਰਾਗਾਂ ਅਧੀਨ ਅਤੇ 'ਅਕਾਲ ਚਲਾਣੇ ਦੀ ਕੀਰਤਨ ਚੌਕੀ' ਵਿਚ ਇਸ ਰਾਗ ਦਾ ਗਾਇਨ ਅਕਸਰ ਸੁਣਨ ਨੂੰ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਰਾਗ ਧਨਾਸਰੀ ਵਿਚ ਆਰਤੀ ਦਾ ਗਾਇਨ ਕਰਨ ਉਪਰੰਤ ਰਾਗ ਰਾਮਕਲੀ ਵਿਚ ਛੇ ਪੌੜੀਆਂ ਅਨੰਦ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਗਾਇਨ ਕਰਕੇ ਸਮਾਪਤੀ ਦੀ ਅਰਦਾਸ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਵਲਾਇਤ ਵਾਲੀ ਜਨਮ ਸਾਖੀ ਵਿਚ ਰਾਗ ਤਿਲੰਗ ਦੇ ਅੰਤਰਗਤ ਕਾਜੀਆਂ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਇਉਂ ਫੁਰਮਾਨ ਕੀਤਾ: 'ਮਰਦਾਨਿਆਂ ਰਬਾਬੁ ਵਜਾਇ'। ਤਬਿ ਮਰਦਾਨੇ ਰਬਾਬੁ ਵਜਾਇਆ, ਰਾਗੁ ਤਿਲੰਗ ਕੀਤਾ, ਬਾਬੇ ਸਬਦੁ ਉਠਾਇਆ।

ਤਿਲੰਗ ਰਾਗ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀ ਅਤੇ ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਦੋਵੇਂ ਪਰੰਪਰਾਵਾਂ ਵਿਚ ਸਮਾਨ ਰੂਪ ਵਿਚ ਮਹੱਤਵ ਰਖਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਅਤੇ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਰਾਗਾਂ ਦੀ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਵਿਚ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਗਿਰਾਰਥ ਕੋਸ਼ ਅਤੇ ਗੁਰ ਸ਼ਬਦ ਰਤਨਾਕਰ ਮਹਾਨ ਕੋਸ਼ ਅਨੁਸਾਰ ਤੈਲੰਗ (ਤਿਲੰਗਾਨਾ) ਦੱਖਣੀ ਭਾਰਤ ਦਾ ਇਕ ਇਲਾਕਾ ਸਵੀਕਾਰਿਆ ਹੈ ਜਿਸ ਦੇ ਆਲੇ ਦੁਆਲੇ ਸ੍ਰੀ ਸ਼ੈਲ, ਕਾਲੇਸ਼ਵਰ ਅਤੇ ਭੀਮੇਸ਼ਵਰ ਪਹਾੜ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਉਪਰ ਤਿੰਨ ਸ਼ਿਵਲਿੰਗ ਮੰਨੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਰਾਗ ਦਾ ਇਸ ਇਲਾਕੇ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਹੋਣ ਦੀ ਸੰਭਾਵਨਾ ਵੀ ਦਰਸਾਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਰਾਗ-ਰਾਗਣੀ ਪੱਧਤੀ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਮੱਤਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕਈ ਮੱਤਾਂ ਨੇ ਰਾਗ ਤਿਲੰਗ ਨੂੰ ਹਿੰਡੋਲ ਰਾਗ ਦੀ ਰਾਗਣੀ ਮੰਨਿਆ ਹੈ। ਪਰੰਤੂ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨਾਂ ਨੇ ਰਾਗਣੀ ਨਾਮਕ ਸੰਕਲਪ ਤਿਆਗ ਕੇ ਸਿਰਫ ਰਾਗ ਦਾ ਸੰਕਲਪ ਹੀ ਵਰਤਿਆ ਹੈ।

ਤਿਲੰਗ ਰਾਗ ਨੂੰ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਨੇ ਖਮਾਜ ਥਾਟ ਦੇ ਅੰਤਰਗਤ ਰਖਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਆਰੋਹ-ਅਵਰੋਹ ਵਿਚ ਰਿਸ਼ਭ ਤੇ ਪੈਵਤ ਸੁਰ ਵਰਜਿਤ ਕਰਕੇ ਔੜਵ-ਔੜਵ ਜਾਤੀ ਦਾ ਰਾਗ ਮੰਨਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਵਾਦੀ-ਸੰਵਾਦੀ ਸੁਰ ਗੰਧਾਰ - ਨਿਸ਼ਾਦ ਮੰਨਣ ਦੀ ਪ੍ਰਥਾ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਗਾਇਨ ਸਮਾਂ ਦਿਨ ਦਾ ਦੂਸਰਾ ਪਹਿਰ ਹੈ ਪਰੰਤੂ ਕੁਝ ਸਿੱਖ ਕੀਰਤਨਕਾਰ ਇਸ ਨੂੰ ਦਿਨ ਦੇ ਤੀਸਰੇ ਪਹਿਰ ਦਾ ਰਾਗ ਮੰਨਦੇ ਹਨ। ਇਸੇ ਪ੍ਰਕਾਰ ਕੁਝ ਇਸ ਦੀ ਜਾਤੀ ਔੜਵ-ਸ਼ਾੜਵ ਮੰਨਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਰਾਗ ਵਿਚ ਦੋਵੇਂ ਨਿਸ਼ਾਦ ਅਤੇ ਬਾਰੀ ਸੁਰ ਸ਼ੁੱਧ ਵਰਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਆਰੋਹ : ਸ਼ੜਜ ਗੰਧਾਰ, ਮਧਿਅਮ ਪੰਚਮ, ਨਿਸ਼ਾਦ ਸ਼ੜਜ (ਤਾਰ ਸਪਤਕ); ਅਵਰੋਹ : ਸ਼ੜਜ (ਤਾਰ ਸਪਤਕ) ਨਿਸ਼ਾਦ (ਕੋਮਲ)

ਪੰਚਮ, ਮਧਿਅਮ ਗੰਧਾਰ, ਸ਼ੜਜ; ਮੁੱਖ ਅੰਗ : ਨਿਸ਼ਾਦ (ਮੰਦਰ ਸਪਤਕ) ਸ਼ੜਜ ਗੰਧਾਰ ਮਧਿਅਮ ਪੰਚਮ, ਨਿਸ਼ਾਦ (ਕੋਮਲ) ਪੰਚਮ, ਗੰਧਾਰ ਮਧਿਅਮ ਗੰਧਾਰ, ਸ਼ੜਜ।

ਤਿਲੰਗ ਰਾਗ ਦਾ ਉਕਤ ਸਰੂਪ ਸਰਬ ਪ੍ਰਵਾਣਿਤ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਸਰੂਪ ਨੂੰ ਰਾਗ ਕੋਸ਼, ਰਾਗ ਵਿਸ਼ਾਰਦ, ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਪਰ ਹੁਣ ਤੱਕ ਮਿਲੀ ਖੋਜ, ਗੁਰ ਸ਼ਬਦ ਰਤਨਾਕਰ ਮਹਾਨ ਕੋਸ਼, ਪ੍ਰੋ. ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਅਵਤਾਰ ਸਿੰਘ - ਗੁਰਚਰਨ ਸਿੰਘ, ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਐਬਟਾਬਾਦ, ਰਾਗ ਨਿਰਣਾਇਕ ਕਮੇਟੀ ਆਦਿ ਨੇ ਵੀ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਸਵੀਕਾਰਿਆ ਹੈ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਤਿਲੰਗ ਰਾਗ ਅਧੀਨ ਹੀ ਇਕ ਹੋਰ ਰਾਗ ਤਿਲੰਗ ਕਾਫੀ ਪ੍ਰਯੋਗ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਜੋ ਰਾਗ ਤਿਲੰਗ ਤੇ ਕਾਫੀ ਰਾਗ ਦੇ ਸੁਮੇਲ ਤੋਂ ਸਰੂਪਿਤ ਮੌਲਿਕ ਰਾਗ ਹੈ। ਭਾਰਤੀ ਸੰਗੀਤ ਵਿਚ ਮੱਧਕਾਲ ਵਿਚ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਰਾਗ ਵਰਗੀਕਰਨ ਪੱਧਤੀ ਅਨੁਸਾਰ ਅਜਿਹੇ ਰਾਗਾਂ ਨੂੰ ਛਾਇਆਲਗ ਰਾਗ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਇਸ ਰਾਗ ਅਧੀਨ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਬਾਣੀ ਪਦੇ ਸ਼ੈਲੀ ਵਿਚ ਪੰਨਾ ੭੨੬ 'ਤੇ ਅੰਕਿਤ ਹੈ। ਗੁਰ ਸ਼ਬਦ ਰਤਨਾਕਰ ਮਹਾਨ ਕੋਸ਼ ਦੇ ਕਰਤਾ ਨੇ ਰਾਗ ਕਾਫੀ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰਦਿਆਂ ਤਿਲੰਗ ਕਾਫੀ ਨੂੰ ਇਕ ਰਾਗ ਸਵੀਕਾਰਿਆ ਹੈ। ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਪਰੰਪਰਾ ਵਿਚ ਇਸ ਰਾਗ ਦੇ ਦੋ ਸਰੂਪ ਪ੍ਰਚਾਰ ਅਧੀਨ ਹਨ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵੇਰਵੇ ਨਿਮਨਲਿਖਤ ਅਨੁਸਾਰ ਹੈ:

1. ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਦੇ ਕੁਝ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਇਸ ਦੀ ਰਚਨਾ ਥਾਟ-ਉਪਥਾਟ ਪੱਧਤੀ ਅਨੁਸਾਰ ਖਮਾਜ-ਕਾਫੀ ਉਪਥਾਟਾਂ ਤੋਂ ਹੋਈ ਹੈ। ਇਸ ਦੀ ਜਾਤੀ ਔੜਵ-ਵਕਰ ਸੰਪੂਰਣ ਮੰਨੀ ਗਈ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਦੋਵੇਂ ਗੰਧਾਰ, ਦੋਵੇਂ ਨਿਸ਼ਾਦ ਅਤੇ ਬਾਕੀ ਸੁਰ ਸ਼ੁੱਧ ਵਰਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਆਰੋਹ : ਸ਼ੜਜ ਗੰਧਾਰ, ਮਧਿਅਮ ਪੰਚਮ, ਨਿਸ਼ਾਦ ਸ਼ੜਜ (ਤਾਰ ਸਪਤਕ); ਅਵਰੋਹ : ਸ਼ੜਜ (ਤਾਰ ਸਪਤਕ) ਨਿਸ਼ਾਦ (ਕੋਮਲ) ਧੈਵਤ ਪੰਚਮ, ਮਧਿਅਮ ਗੰਧਾਰ, ਰਿਸ਼ਭ ਸ਼ੜਜ; ਮੁੱਖ ਅੰਗ : ਨਿਸ਼ਾਦ (ਕੋਮਲ) ਪੰਚਮ ਗੰਧਾਰ ਮਧਿਅਮ ਗੰਧਾਰ, ਮਧਿਅਮ ਗੰਧਾਰ (ਕੋਮਲ) ਰਿਸ਼ਭ ਸ਼ੜਜ।

2. ਉਪਰੋਕਤ ਸਰੂਪ ਵਿਚ ਥੋੜ੍ਹੀ ਜਿਹੀ ਤਬਦੀਲੀ ਕਰਕੇ ਰਾਗ ਨਿਰਣਾਇਕ ਨੇ ਨਿਮਨਲਿਖਤ ਅਨੁਸਾਰ ਇਸ ਦਾ ਸਰੂਪ ਪ੍ਰਵਾਣਿਤ ਕੀਤਾ ਹੈ: ਇਸ ਰਾਗ ਵਿਚ ਗੰਧਾਰ ਵਾਦੀ ਅਤੇ ਸ਼ੁੱਧ ਨਿਸ਼ਾਦ ਸੰਵਾਦੀ ਮੰਨਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਰਾਗ ਦੀ ਜਾਤੀ ਔੜਵ-ਸੰਪੂਰਨ ਮੰਨੀ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਗਾਇਨ ਸਮਾਂ ਰਾਗ ਦਾ ਦੂਜਾ ਪਹਿਰ ਮੰਨਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਆਰੋਹ ਵਿਚ ਰਿਸ਼ਭ-ਧੈਵਤ ਵਰਜਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਆਰੋਹ : ਸ਼ੜਜ ਨਿਸ਼ਾਦ (ਮੰਦਰ ਸਪਤਕ) ਸ਼ੜਜ, ਗੰਧਾਰ ਮਧਿਅਮ ਪੰਚਮ ਨਿਸ਼ਾਦ (ਕੋਮਲ) ਪੰਚਮ, ਮਧਿਅਮ ਪੰਚਮ ਨਿਸ਼ਾਦ ਸ਼ੜਜ (ਤਾਰ ਸਪਤਕ); ਅਵਰੋਹ : ਸ਼ੜਜ (ਤਾਰ ਸਪਤਕ) ਨਿਸ਼ਾਦ (ਕੋਮਲ) ਧੈਵਤ ਪੰਚਮ, ਮਧਿਅਮ ਪੰਚਮ, ਗੰਧਾਰ (ਕੋਮਲ) ਰਿਸ਼ਭ ਸ਼ੜਜ; ਮੁੱਖ ਅੰਗ : ਗੰਧਾਰ ਮਧਿਅਮ ਪੰਚਮ, ਨਿਸ਼ਾਦ (ਕੋਮਲ) ਪੰਚਮ, ਗੰਧਾਰ (ਕੋਮਲ) ਰਿਸ਼ਭ ਸ਼ੜਜ ਰਿਸ਼ਭ ਨਿਸ਼ਾਦ ਸ਼ੜਜ।

ਬੈਰਾੜੀ ਤੇ ਤਿਲੰਗ ਰਾਗਾਂ ਦੇ ਅਧੀਨ ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਐਬਟਾਬਾਦ, ਪ੍ਰੋ. ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਅਵਤਾਰ ਸਿੰਘ - ਗੁਰਚਰਨ ਸਿੰਘ, ਸੰਤ ਸਰਵਣ ਸਿੰਘ ਗੰਧਾਰਵ, ਪ੍ਰਿੰ. ਦਿਆਲ ਸਿੰਘ, ਡਾ. ਜਾਗੀਰ ਸਿੰਘ, ਪ੍ਰੋ. ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ, ਡਾ. ਗੁਰਨਾਮ ਸਿੰਘ, ਪ੍ਰੋ. ਪਰਮਜੋਤ ਸਿੰਘ, ਪ੍ਰੋ. ਹਰਮਿੰਦਰ ਸਿੰਘ, ਆਦਿ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਰਚਨਾਕਾਰਾਂ ਦੀਆਂ ਸੁਰਲਿਪੀਬੱਧ ਰਚਨਾਵਾਂ ਮਿਲਦੀਆਂ ਹਨ।

ਉਕਤ ਦੋਵੇਂ ਰਾਗਾਂ ਨੂੰ ਸਮੇਂ-ਸਮੇਂ 'ਤੇ ਅਨੇਕਾਂ ਗੁਰੂ ਘਰ ਦੇ ਕੀਰਤਨਕਾਰਾਂ ਨੇ ਬਾਖੂਬੀ ਗਾਇਆ ਹੈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਰਿਕਾਰਡਿੰਗ ਅਸੀਂ www.gurmatsangeetpup.com, www.sikh-relics.com, www.vismaadnaad.org ਵੈਬਸਾਈਟਸ ਤੇ ਸੁਣ ਸਕਦੇ ਹਾਂ।

*ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਤੇ ਮੁਖੀ, ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਚੇਅਰ - ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਵਿਭਾਗ,
ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਪਟਿਆਲਾ

ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀਆਂ ਲਿਖਤਾਂ ਵਿੱਚ ਕੀਰਤਨ ਦੀ ਮਹੱਤਤਾ

ਡਾ. ਜਾਗੀਰ ਸਿੰਘ

ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਨਾਮ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿੱਚ ਬੜੇ ਸਤਿਕਾਰ ਨਾਲ ਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ਬੇਮਿਸਾਲ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਜਦੋਂ ਵੀ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਯਾਦ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਲਾਸ਼ਾਨੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ਕਰਕੇ ਹੀ ਯਾਦ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਕਿਵੇਂ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਬੇਖੌਫ਼ ਹੋ ਕੇ ਬੰਦ ਬੰਦ ਕਟਵਾਏ। ਬਹੁਤ ਘਟ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਪਤਾ ਹੈ ਕਿ ਆਪ ਇੱਕ ਕੁਸ਼ਲ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਸਨ। ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਜੋਤੀ ਜੋਤ ਸਮਾਉਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਅਤੇ ਕੀਰਤਨ ਮਰਿਆਦਾ ਨੂੰ ਸੁਚਾਰੂ ਰੂਪ ਨਾਲ ਚਲਾਉਣ ਹਿਤ ਮਾਤਾ ਸੁੰਦਰੀ ਜੀ ਨੇ ਸੰਨ 1721 ਵਿੱਚ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਮਾਮਾ ਕਿਰਪਾਲ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਲਈ ਭੇਜਿਆ। ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਮਾਤਾ ਸੁੰਦਰੀ ਨੇ ਹਰਿਮੰਦਰ (ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ) ਦਾ ਗ੍ਰੰਥੀ ਥਾਪ ਕੇ ਭੇਜਿਆ ਸੀ। ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਦੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਆਉਣ ਨਾਲ ਭਾਰੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿੱਚ ਸੰਗਤਾਂ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਦੀਦਾਰਿਆਂ ਲਈ ਆਉਣ ਲੱਗੀਆਂ ਅਤੇ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸਥਾਨਕ ਸੰਗਤਾਂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਨਾਲ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਕੀਰਤਨ ਮਰਿਆਦਾ ਮੁੜ ਤੋਂ ਬਹਾਲ ਕੀਤੀ।

ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਸਿੱਖ ਸਾਹਿਤ ਦੀ ਸੰਭਾਲ ਲਈ ਵੀ ਜਤਨ ਅਰੰਭ ਕੀਤੇ ਆਪ ਨੇ ਦਸਮ ਗ੍ਰੰਥ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਰਚਨਾਵਾਂ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਕਰਨਾ ਅਰੰਭ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਜੋ ਇਹ ਨਿਰਨਾ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕੇ ਕਿ ਕਿਹੜੀਆਂ ਬਾਣੀਆਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਹਨ। ਆਪ ਨੇ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਦੀਆਂ ਵਾਰਾਂ ਦੇ ਵਿਸਥਾਰ ਸਹਿਤ ਅਰਥ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸਕ ਪਰਿਪੇਖ ਤਲਾਸ਼ਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸਿਖਾਂ ਦੀ ਦੀਆਂ ਜੀਵਨੀਆਂ ਤੇ ਅਧਾਰਿਤ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਭਗਤਮਾਲਾ ਤਿਆਰ ਕੀਤੀ। ਆਪ ਦੇ ਨਾਮ ਹੇਠ ਗਿਆਨ ਰਤਨਾਵਲੀ, ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਭਗਤਮਾਲਾ ਅਤੇ ਜਨਮ ਸਾਖੀ ਨਾਮਕ ਪੁਸਤਕਾਂ ਮਿਲਦੀਆਂ ਹਨ। ਆਪ ਦੀ ਵਾਰਤਕ ਬੜੀ ਰੋਚਿਕ ਹੈ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਕਮਾਲ ਦੀ ਰਵਾਨੀ ਅਤੇ ਰੋਚਕਤਾ ਹੈ।

ਆਪ ਦੀਆਂ ਇਹਨਾਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਦਾ ਜ਼ਰਾ ਡੂੰਘਾ ਅਧਿਐਨ ਕਰੀਏ ਤਾਂ ਸਪਸ਼ਟ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਆਪ ਨੂੰ ਗੁਰਬਾਣੀ ਕੀਰਤਨ ਅਰਥਾਤ ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਦਾ ਭਰਪੂਰ ਗਿਆਨ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਸਾਖੀਆਂ ਬਿਆਨ ਕਰਦੇ ਸਮੇਂ ਆਪ ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਦੇ ਰਹੱਸਾਂ ਬਾਰੇ ਟਿਪਣੀਆਂ ਕਰ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

ਭਾਈ ਮਰਦਾਨਾ ਦੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨਾਲ ਮੇਲ ਬਾਰੇ ਸਾਖੀ ਵਿੱਚ ਗੁਰਬਾਣੀ, ਰਾਗ ਅਤੇ ਕੀਰਤਨੀਆਂ ਬਾਰੇ ਪਤਾ ਚਲਦਾ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਮਰਦਾਨਾ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੂੰ ਮਿਲਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਉਸ ਸਮੇਂ ਜੋ ਬਚਨ ਉਚਾਰਦੇ ਹਨ ਉਹ ਕੇਵਲ ਮਰਦਾਨੇ ਲਈ ਨਹੀਂ ਹਨ ਸਗੋਂ ਉਸ ਤੋਂ ਅਜੋਕੇ ਰਾਗੀਆਂ ਰਬਾਬੀਆਂ, ਅਤੇ ਸੰਗਤਾਂ ਅਤੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕਾਂ ਨੂੰ ਇੱਕ ਸੇਧ ਮਿਲਦੀ ਹੈ - ਅਰ ਇਕ ਦਿਨ ਮਰਦਾਨਾ ਮਿਰਾਸੀ ਬਾਬੇ ਨੂੰ ਆਣ ਮਿਲਿਆ ਸੋ ਤਦ ਲੋਕ ਫਰੀਦ ਜੀ ਦੀ ਜਾਰਤ ਨੂੰ ਜਾਂਦੇ ਸਨ ਤਾਂ ਮਰਦਾਨੇ ਕਹਿਆ, ਬਾਬਾ ਜੀ ਜੇ ਤੂੰ ਚਲੇਂ ਅਸੀਂ ਵੀ ਜਾਤ੍ਰਾ ਵਾਲਿਆਂ ਨਾਲ ਜਾਰਤ ਕਰ ਆਈਏ। ਤਾਂ ਬਾਬੇ ਆਖਿਆ ਜੇ ਤੂੰ ਅਸਾਡੇ ਨਾਲ ਪੱਕੀ ਰਿਫਾਕਤ ਕਰੇਂ. ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਜਾਈਏ, ਤਾਂ ਉਸ ਆਖਿਆ ਜਿ ਜੇ ਤੂੰ ਮੇਰੀ ਅਤੇ ਮੇਰੇ ਕੁਟੰਬੀਆਂ ਦੀ ਖਬਰ ਲਵੇਂ ਤਾਂ ਮੈਂ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਰਿਫਾਕਤ ਕਰਦਾ। ਤਾਂ ਬਾਬੇ ਕਹਿਆ ਰਾਗ ਤੂੰ ਜਿਹੜਾ ਜਾਣਦਾ ਹੈਂ ਸੋ ਇਹੋ ਸਬਦ ਰਾਗ ਪਾਇਕੇ ਨਿਹਕਾਮ ਹੋ ਕੇ ਗਾਵੇਂਗਾ ਤਾਂ ਤੇਰਾ ਪਰਲੋਕ ਸਿਧ ਹੋਵੇਗਾ ਤੇ ਜੇ ਇਹੋ ਸਬਦ ਤੇਰੇ ਵੰਸ ਵਾਲੇ ਗਾਵਨਗੇ ਤਾਂ ਉਨਕਾ ਵਿਵਹਾਰ ਸਿਧ ਹੋਵੇਗਾ।

ਭਾਈ ਮਾਲੋ ਅਤੇ ਮਾਂਗਾ ਦੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਇੱਕ ਸਾਖੀ ਵਿੱਚ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਜਿਥੇ ਕੀਰਤਨ ਦੀ ਮਹੱਤਤਾ ਦਰਸਾਈ ਉਥੇ ਇਸ ਵਾਰਤਾਲਾਪ ਵਿੱਚ ਉਸ ਵੇਲੇ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਵੱਖ ਕਿੱਤਿਆਂ ਦੀ ਮਹੱਤਤਾ ਵੀ ਪਤਾ

ਚਲਦਾ ਹੈ। ਬਾਕੀ ਕਰਮਾਂ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਤੇ ਕੀਰਤਨ ਫਲ ਦੀ ਮਹਿਮਾਂ ਨੂੰ ਬੜੇ ਸੁੰਦਰ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਾਂਤਾਂ ਨਾਲ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਵਾਰਤਕ ਵਿੱਚ ਵਾਰਤਾਲਾਪ ਸਿਰਜਦਿਆਂ ਇਉਂ ਦਰਸਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ:

‘ਤੁਸਾਂ ਬਚਨ ਕੀਤਾ ਹੈ ਜੇ ਕਰਮ ਸੁਗਮ ਹੈ ਕਥਾ ਕੀਰਤਨ, ਤੇ ਫਲ ਵਡਾ ਹੈ, ਏਹ ਅਸਾਡੇ ਸਮਝ ਵਿਚ ਕੈਸੇ ਆਵੇ? ਬਚਨ ਹੋਇਆ ਜੋ ਲਕੜਹਾਰੇ ਲੱਕੜੀਆਂ ਲਿਆਂਦੇ ਹੈਨਿ ਤੇ ਪਾਂਡੀ ਪੰਡਾਂ ਲਿਆਵਦੇ ਹੈਨ, ਸੋ ਮਜ਼੍ਹਰੀ ਵੱਡੀ ਕਰਦੇ ਹੈਨਿ ਤੇ ਨਫਾ ਥੋੜਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਜੋ ਲੂਣ ਅੰਨ ਦੀ ਹੱਟੀ ਕਰਦੇ ਹੈਨਿ, ਮਜ਼੍ਹਰੀ ਓਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਥੋੜੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਤੇ ਨਫਾ ਵਧੀਕ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਸਰਾਫ ਤੇ ਬਜਾਜ ਓਨ੍ਹਾਂ ਥੀਂ ਭੀ ਮਜ਼੍ਹਰੀ ਘਟ ਕਰਦੇ ਹੈਨਿ, ਭੂਖਣਾ ਤੇ ਰੂਪਯਾਂ ਦਾ ਸੌਦਾ ਕਰਦੇ ਹੈਨ ਤੇ ਨਫਾ ਬਹੁਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਜਵਾਹਰੀ ਹੀਰੇ ਮੋਤੀ ਦਾ ਸੌਦਾ ਕਰਦੇ ਹੈਨਿ ਤੇ ਸੁਖ ਨਾਲਿ ਬੈਠੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਨਫਾ ਬਹੁਤ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਤੇ ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਦਾ ਹੈ ਸੋ ਭੀ ਮੋਤੀ ਹੀਰੇ ਦੀ ਪਰਖ ਸਿਖਦਾ ਹੈ। ਤੈਸੇ ਹੋਰ ਜੋ ਤਪ ਹੈਨਿ, ਸੋ ਸਰੀਰ ਉਪਰ ਕਸ਼ਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਤੇ ਗਿਆਨ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ ਕਥਾ ਕੀਰਤਨ ਦੇ ਪੜ੍ਹਨ ਸੁਣਨ ਕਰ ਪ੍ਰਿਥਮੈ ਤਾਂ ਉਪਾਸਨਾ ਦ੍ਰਿੜ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਪਿੱਛੋਂ ਇਸ ਦੇ ਵਿਚੋਂ ਗਿਆਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਤੇ ਇਹ ਸਾਂਤਕੀ ਤਪ ਹੈ ਨਫਾ ਬਹੁਤ ਹੈ ਤਾਂ ਏਹੁ ਬਚਨੁ ਸੁਣਕੇ ਭਾਈ ਮਾਲੋ ਪੋਥੀ ਗੁਰੂ ਕੀ ਬਾਣੀ ਦੀ ਕਥਾ ਕਰੇ ਤੇ ਭਾਈ ਮਾਂਗਾ ਸਨਮੁੱਖ ਬੈਠ ਕੇ ਸਭ ਇੰਦ੍ਰੀਆਂ ਤੇ ਮਨ ਨੂੰ ਸੰਕੋਚ ਕੈ ਸੁਣੈ, ਤੇ ਦੋਨੋ ਮਿਲ ਕੇ ਫੇਰ ਕੀਰਤਨ ਕਰਨਿ, ਤਾਂ ਓਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਰਸਨਾ ਥੀਂ ਐਸਾ ਸਭ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਰਸ ਆਵੈ ਕਿ ਜੋ ਕੋਈ ਸੁਣੇ, ਸਭ ਪਾਪਾਂ ਦਾ ਤਿਆਗੁ ਕਰਨਿ।”

ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਸਮੇਂ ਦੇ ਦੋ ਸਿੱਖਾਂ ਭਾਈ ਝਾਝੂ ਅਤੇ ਮੁਕੰਦ ਬਾਰੇ ਲਿਖਦਿਆਂ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਪਾਠ ਅਤੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਕੀਰਤਨ ਦੀ ਮਹੱਤਤਾ ਨੂੰ ਬੜੇ ਸੁੰਦਰ ਢੰਗ ਨਾਲ ਬਿਆਨ ਕਰਦੇ ਹਨ- ‘ਬਾਣੀ ਦਾ ਪਾਠ ਏਹੁ ਹੈ ਜੋ ਆਪਣੇ ਖੂਹ ਦੀ ਪੈਲੀ ਪਾਣੀ ਦੇ ਕੇ ਝਬਦੇ ਪਕਾਈ ਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਅਨਾਜ ਦਾ ਬੋਹਲ ਘਰ ਲੈ ਆਵੀਦਾ ਹੈ। ਤੈਸੇ ਬਾਣੀ ਦੇ ਪਾਠ ਦਾ ਫਲ ਹੋਤਾ ਹੈ। ਪਰ ਖੂਹ ਦਾ ਪਾਣੀ ਦੂਜੇ ਦੀ ਪੈਲੀ ਨਜਦੀਕ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਭੀ ਪਹੁੰਚਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਦੂਰ ਦੀਆਂ ਪੈਲੀਆਂ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਪਹੁੰਚਦਾ ਤੇ ਕੀਰਤਨ ਐਸਾ ਹੈ ਜੈਸੇ ਮੇਘ ਗਰਜ ਕੈ ਬਰਖਾ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਸਭੈ ਪੈਲੀਆਂ ਹਰੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ।

ਇਕ ਹੋਰ ਸਾਖੀ ਵਿਚ ਜਿਥੇ ਸਰੋਤੇ ਦਾ ਸਥਾਨ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਉਥੇ ਇਹ ਵੀ ਪਤਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਸੰਗੀਤ ਨੂੰ ਬਾਣੀ ਦੇ ਅਧੀਨ ਰੱਖਿਆ ਹੈ ਜੋ ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਦੀ ਇੱਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਹੈ:

ਇਕ ਰਾਗ ਰਾਗਨੀਆਂ ਸਮਝਦੇ ਹੈਨ॥ ਇਕ ਸੁਰ ਨੂੰ ਸਮਝਦੇ ਹੈਨ॥ ਇਕ ਸਾਜ ਨੂੰ ਸਮਝਦੇ ਹੈਨ॥ ਇਕ ਸਬਦ ਦੇ ਤਾਤਪਰਜ ਨੂੰ ਸਮਝਦੇ ਹੈਨ॥ ਤੁਮ ਵਡੇ ਸ੍ਰੋਤੇ ਹੈ ਜੋ ਸਬਦ ਦੇ ਤਾਤਪਰਜ ਨੂੰ ਸਮਝਦੇ ਹੋ। ਕਾਗ ਭਸੁੰਡ ਕਹਿਆ ਉਤਮ ਹੈ ਕਿ ਮਹਾਰਾਜ ਦੇ ਕੀਰਤਨ ਦੇ ਤਾਤਪਰਜ ਨੂੰ ਸਮਝਦੇ ਹੈਂ, ਸੋ ਰਸ ਪਾਵਤੇ ਹੈਂ। ਜੋ ਰਾਗਾਂ ਨੂੰ ਤਾਰਾਂ ਸਮਝਦੇ ਹੈਂ ਸੋ ਛਿਲ ਖਾਤੇ ਹੈਂ।

ਸ਼ੇਖ ਬ੍ਰਹਮ ਨਾਲ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਮਿਲਾਪ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਂਦਿਆਂ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸਾਖੀ ਰਚਨਾ ਕਰਦੇ ਹਨ ਇੱਥੇ ਜੋ ਵਾਰਤਾਲਾਪ ਹੁੰਦਾ ਉਸ ਤੋਂ ਵਾਰ ਦੀ ਮਹੱਤਤਾ ਵਾਰ ਗਾਇਨ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਅਧਿਆਤਮਕ ਵਾਰ ਦੀ ਮਹੱਤਤਾ, ਰਾਗ ਗਉੜੀ ਅਤੇ ਰਾਮਕਲੀ ਸਬੰਧੀ ਕਥਨ ਅਤੇ ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ ਦੇ ਗਾਇਨ ਬਾਰੇ ਵੇਰਵੇ ਮਿਲਦੇ ਹਨ। ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਲਿਖਦੇ ਹਨ- ਫਿਰ ਸੇਖ ਬ੍ਰਹਮ ਕਹਿਆ ਕਿ ਜੋ ਜੀ ਢਾਢੀ ਰਾਜਿਓਂ ਕੀ ਵਾਰ ਗਾਵਤੇ ਹੈਂ ਸੋ ਰਾਜੇ ਭੀ ਪ੍ਰਸੰਨ ਹੋਵਤੇ ਹੈਂ ਅਰ ਸੂਰਮੇਂ ਭੀ ਪ੍ਰਸੰਨ ਹੋ ਕੇ ਜੁਧ ਕਰਤੇ ਹੈਂ ਅਰ ਕਾਇਰਾਂ ਦੇ ਮਨ ਮੈਂ ਭੀ ਜੁੱਧ ਕਾ ਉਦਮ ਹੋਇ ਆਵਤਾ ਹੈ। ਤੈਸੇ ਹੀ ਜੋ ਮਹਾਰਾਜ ਕੀ ਵਾਰ ਗਾਵਤੇ ਹੈਂ ਤਾਂ ਮਹਾਰਾਜ ਭੀ ਪ੍ਰਸੰਨ ਹੋਤੇ ਹੈਂ ਅਤੇ ਸੰਤ ਭੀ ਪ੍ਰਸੰਨ ਹੋਤੇ ਹੈਂ, ਅਰ ਜੋਨਿ ਸੋ ਜਗਯਾਂਸੀ ਹੈਂ ਤਿਨੋਂ ਕੋਂ ਭੀ ਮਨ ਅਰ ਇੰਦ੍ਰੀਅਹੁ ਕੇ ਜੀਤਨੇ ਕਾ ਉਦਮ ਹੋਇ ਆਵਤਾ ਹੈ। ਤਾਂ ਤੇ ਤੁਸੀ ਮੇਰੇ ਤਾਂਈ ਕਾਈ ਪਰਮੇਸਰ ਕੀ ਵਾਰ ਸੁਣਾਵਹੁ। ਤਾਂ ਬਾਬੇ ਕਹਿਆ ਮਰਦਾਨਿਆ ਕਬੀਰ ਜੀ ਗਉੜੀ ਕਾ ਰਾਗ ਅੰਗੀਕਾਰ ਕੀਆ ਹੈ ਅਰ ਸਿਧਹੁ ਨੇ ਰਾਮਕਲੀ ਕਾ ਰਾਗ ਅੰਗੀਕਾਰ ਕੀਆ ਹੈ ਅਰ ਹਮਾਰੇ ਸਭੀ ਰਾਗ ਹੈਂ ਅਰ ਇਹ ਪੀਰ ਆਸਾਵੰਤ ਆਇਆ ਹੈ ਸੋ ਆਸਾ ਕੇ ਰਾਗ ਵਿਚ ਵਾਰ ਸੁਣਾਵਹੁ।

ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਲਿਖਤਾਂ ਤੋਂ ਇਹ ਵੀ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕਰਤਾਰ ਪੁਰ ਵਿੱਚ ਸਵੇਰੇ ਸ਼ਾਮ ਕੀਰਤਨ ਦੀ ਮਰਯਾਦਾ ਸਥਾਪਤ ਹੋ ਗਈ ਸੀ। ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵੇਲੇ ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ ਦਾ ਕੀਰਤਨ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਦੀ ਵਾਰ ਦੀ ਇੱਕ ਪਉੜੀ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰਦਿਆਂ ਆਪ ਲਿਖਦੇ ਹਨ- ਕਰਤਾਪੁਰ ਵਿਚ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵੇਲੇ ਸਵਾ ਪਹਿਰ ਦਿਨ ਚੜਦਿਆਂ ਤੀਕਰ ਬਾਣੀ ਦੀ ਚਰਚਾ ਹੋਵੇ ਅਰ ਉਪਰੰਤ ਕੀਰਤਨ ਹੋਵੇ ਅਰ ਫੇਰ ਆਰਤੀ ਪੜੀਏ ਅਰ ਫੇਰ ਕੀਰਤਨ ਕਰੀਏ। ਅਰ ਸੰਧਿਆ ਨੂੰ ਰਹੁਰਾਸ ਪੜੀਏ ਅਰ ਫੇਰ ਕੀਰਤਨ ਗਾਵੀਏ ਅਤੇ ਪਹਰ ਰਾਤ ਗਈ ਸੋਹਿਲਾ ਪੜੀਏ ਅਰ ਫੇਰ ਪਿਛਲੀ ਰਾਤ ਜਪ ਪੜੀਏ ਅਰ ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ ਪੜੀਏ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਦੀਆਂ ਲਿਖਤਾਂ ਬਾਕੀ ਗੁਰਮਤਿ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਨੂੰ ਦ੍ਰਿੜ ਕਰਵਾਉਣ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਅਰਥਾਤ ਗੁਰਬਾਣੀ ਕੀਰਤਨ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਨੂੰ ਭਲੀ ਭਾਂਤ ਉਜਾਗਰ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ।

ਪ੍ਰੋ. ਰਾਗੀ ਚਤਰ ਸਿੰਘ

ਡਾ. ਜਬਰਜੰਗ ਸਿੰਘ

ਸਿੱਖ ਕੌਮ ਦੀ ਅਵੱਲ ਕਾਰ- 'ਕੀਰਤਨ' ਜਿਸ ਨੂੰ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਇਸ ਯੁੱਗ ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨਕਾਰ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ, ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿਚ 20ਵੀਂ ਸਦੀ ਵਿਚ ਵੀ ਕਈ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਰਾਗੀ ਜੱਥੇ ਹੋਏ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਪ੍ਰੋ. ਚਤਰ ਸਿੰਘ (ਕਾਕਾ) 'ਲਾਹੌਰ ਵਾਲੇ' ਦੇ ਰਾਗੀ ਜੱਥੇ ਦੇ ਨਾਂ ਮੁੱਢਲੀ ਕਤਾਰ ਵਿਚ ਹੈ।

ਜਨਮ : ਪ੍ਰੋ. ਚਤਰ ਸਿੰਘ ਦਾ ਜਨਮ ਸੰਨ 1909 ਵਿਚ ਗਵਾਲ ਮੰਡੀ ਲਾਹੌਰ (ਪਾਕਿਸਤਾਨ) ਵਿਖੇ ਹੋਇਆ। ਆਪ ਦੇ ਪਿਤਾ ਦਾ ਨਾਮ ਸ. ਮੰਗਲ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਮਾਤਾ ਦਾ ਨਾਮ ਬਸੰਤ ਕੌਰ ਸੀ। ਘਰ ਵਿਚ ਹੀ ਗੁਰਬਾਣੀ ਸੰਗੀਤ ਦਾ ਪ੍ਰਵਾਹ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਆਪ ਨੂੰ ਬਚਪਨ ਵਿਚ ਹੀ ਤੰਤੀ ਸਾਜ਼ ਵਜਾਉਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਆਪ ਦੇ ਚਾਚਾ ਸ੍ਰ. ਕਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਉਚ ਕੋਟੀ ਦੇ ਸਿਤਾਰ ਵਾਦਕ ਸਨ, ਇਸ ਲਈ ਪ੍ਰੋ. ਚਤਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸਿਤਾਰ ਵਾਦਨ ਦੀ ਸਿਖਿਆ ਆਪਣੇ ਚਾਚਾ ਜੀ ਤੋਂ ਹੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਕੀਤੀ। ਪ੍ਰੋ. ਚਤਰ ਸਿੰਘ ਬਚਪਨ ਤੋਂ ਹੀ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਜੀ ਨੂੰ ਸੁਣ ਕੇ ਪਿਤਾ ਜੀ ਦੇ ਨਾਲ ਦੀਵਾਨਾਂ ਵਿਚ ਸ਼ਬਦ ਪੜ੍ਹਨ ਲੱਗ ਪਏ ਸਨ। ਜਦੋਂ ਪਿਤਾ ਜੀ ਨਾਲ ਸ਼ਬਦ ਪੜ੍ਹਦੇ ਤਾਂ ਸੰਗਤਾਂ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੁੰਦੀਆਂ ਸਨ। ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਆਪ ਨੇ ਤੰਤੀ ਸਾਜ਼ ਖੁਦ ਵਜਾ ਕੇ ਕੀਰਤਨ ਗਾਇਨ ਕਰਨਾ ਆਰੰਭ ਕੀਤਾ ਜੋ ਕਿ ਕੀਰਤਨ ਸ਼ੈਲੀ ਵਿਚ ਇੱਕ ਨਵਾਂ ਕਦਮ ਸੀ। ਦੇਸ਼ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਇੱਕ ਵਾਰ ਪ੍ਰੋ. ਚਤਰ ਸਿੰਘ ਆਪਣੇ ਜੱਥੇ ਨਾਲ ਪਟਿਆਲਾ ਆਏ। ਪਟਿਆਲਾ ਵਿਖੇ ਆ ਕੇ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਦੇ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਕੀਰਤਨ ਕੀਤਾ। ਜਿਸ ਸਮੇਂ ਕੀਰਤਨ ਕਰਦੇ ਸਨ ਤਾਂ ਤੰਤੀ ਸਾਜ਼ ਖੁਦ ਵਜਾਉਂਦੇ ਸਨ। ਸ਼ਬਦ ਪੜ੍ਹਦੇ-ਪੜ੍ਹਦੇ ਸਾਰੇ ਤੰਤੀ ਸਾਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਵਜਾਉਂਦੇ ਸਨ। ਆਪ ਦੇ ਕੀਰਤਨ ਕਰਨ ਦੀ ਚਰਚਾ ਸਾਰੇ ਪਟਿਆਲੇ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਖੇ ਹੋਣ ਲੱਗ ਪਈ। ਉਹਨਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਮਹਾਰਾਜਾ ਭੁਪਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਸੁਪਨੇ ਵਿਚ ਹੁਕਮ ਹੋਇਆ ਕਿ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਦੁਖਨਿਵਾਰਨ ਸਾਹਿਬ ਪਟਿਆਲਾ ਵਾਲਾ ਸਥਾਨ ਉਜਾਗਰ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦੇ ਸਥਾਨ ਤੇ ਕੱਚਾ ਸਰੋਵਰ ਅਤੇ ਬੋਹੜ ਦਾ ਦਰਖ਼ਤ ਸੀ। ਮਹਾਰਾਜਾ ਭੁਪਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਵੱਲੋਂ ਇਸ ਸਥਾਨ ਤੇ ਨਿਸ਼ਾਨ ਸਾਹਿਬ ਲਗਾਉਣ ਅਤੇ ਕੀਰਤਨ ਕਰਾਉਣ ਦਾ ਹੁਕਮ ਹੋਇਆ। ਪੰਜ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਨਿਸ਼ਾਨ ਸਾਹਿਬ ਝੁਲਾਇਆ ਅਤੇ ਇਸ ਮੌਕੇ ਤੇ ਪ੍ਰੋ. ਚਤਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕੀਰਤਨ ਕੀਤਾ।

ਸੰਨ 1939-40 ਵਿਚ ਬੰਬਈ ਵਿਖੇ ਕੀਰਤਨ ਕਰਨ ਲਈ ਗਏ। ਬੰਬਈ ਵਿਖੇ ਬੋਰੀ ਬੰਦਰ ਦੇ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਵਿਚ ਮਹਾਰਾਜਾ ਯਾਦਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਪ ਪਾਸੋਂ ਕੀਰਤਨ ਸਰਵਣ ਕੀਤਾ। ਕੀਰਤਨ ਸੁਣ ਕੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਯਾਦਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਸੁਣ ਕੇ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੋਏ। ਮਹਾਰਾਜਾ ਯਾਦਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਪ੍ਰੋ. ਚਤਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਜਿਸ ਸਮੇਂ ਪਟਿਆਲਾ ਆਓਗੇ ਤਾਂ ਸਾਨੂੰ ਕੀਰਤਨ ਜ਼ਰੂਰ ਸਰਵਣ ਕਰਾਉਣਾ।

1947 ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਜਦੋਂ ਪ੍ਰੋ. ਚਤਰ ਸਿੰਘ ਪਟਿਆਲੇ ਆ ਕੇ ਵੱਸ ਗਏ ਤਾਂ ਮਹਾਰਾਜਾ ਯਾਦਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕੀਰਤਨ ਦੀ ਡਿਊਟੀ ਕਿਲਾ ਮੁਬਾਰਕ ਲਗਾ ਦਿੱਤੀ ਅਤੇ ਰਹਿਣ ਨੂੰ ਰਹਾਇਸ਼ ਵੱਕ ਬਜ਼ਾਰ ਦੇ ਦਿੱਤੀ।

ਮਹਾਰਾਜਾ ਯਾਦਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਪ੍ਰੋ. ਚਤਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਕੀਰਤਨ ਤੋਂ ਇੰਨੇ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੋਏ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਲੜਕੀ ਦੇ ਅਨੰਦ ਕਾਰਜ ਲਈ ਪ੍ਰੋ. ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਕੀਰਤਨ ਕਰਨ ਲਈ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ। ਪ੍ਰੋ. ਚਤਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਬੇਨਤੀ ਕਬੂਲ ਕਰ ਲਈ ਅਤੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਯਾਦਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਲੜਕੀ ਦੇ ਅਨੰਦ ਕਾਰਜ ਪ੍ਰੋ. ਚਤਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਰਾਗ ਸੂਹੀ ਵਿਚ ਚਾਰ ਲਾਵਾਂ ਦਾ ਗਾਇਨ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਕੀਰਤਨ ਸਰਵਣ ਕਰਵਾਇਆ।

ਪ੍ਰੋ. ਚਤਰ ਸਿੰਘ ਕਿਲਾ ਮੁਬਾਰਕ ਕੀਰਤਨ ਕਰਦੇ ਸਨ, ਉਸ ਸਮੇਂ ਕਿਲੇ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਜਾਣ ਦੀ ਆਗਿਆ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਸੰਗਤਾਂ ਨੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਯਾਦਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ ਕਿ ਅਸੀਂ ਵੀ ਪ੍ਰੋ. ਚਤਰ ਸਿੰਘ ਦਾ ਕੀਰਤਨ ਸਰਵਣ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਾਂ, ਮਹਾਰਾਜਾ ਨੇ ਬੇਨਤੀ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰਕੇ ਪ੍ਰੋ. ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਸ਼ਾਹੀ ਸਮਾਧਾਂ ਕੀਰਤਨ ਕਰਨ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਨ ਲਈ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ। ਇਥੇ ਪ੍ਰੋ. ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਛੇ ਮਹੀਨੇ ਕੀਰਤਨ ਦੀ ਸੇਵਾ ਨਿਭਾਈ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਪ੍ਰੋ. ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਥਾਵਾਂ ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕੀਤਾ। ਗੁਰਪੁਰਬ ਤੇ ਕੀਰਤਨ ਕਰਨ ਲਈ ਪ੍ਰੋ. ਚਤਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸੱਦਾ ਦੇ ਕੇ ਬੁਲਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਪ੍ਰੋ. ਚਤਰ ਸਿੰਘ ਆਜ਼ਾਦੀ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਜਦੋਂ ਪਟਿਆਲਾ ਆਏ ਸਨ (1947) ਉਸ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਅਕਾਦਮੀ ਚੱਲ ਰਹੀ ਹੈ ਅਤੇ ਹੁਣ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਡਾ. ਜਬਰਜੰਗ ਸਿੰਘ ਚਲਾ ਰਹੇ ਹਨ। ਅਕਾਦਮੀ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਨਿਰਧਾਰਿਤ ਰਾਗਾਂ ਵਿਚ ਕੀਰਤਨ ਸਿਖਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਤੰਤੀ ਸਾਜ਼ਾਂ ਦੀ ਤਾਲੀਮ ਵੀ ਲੈ ਰਹੇ ਹਨ ਜਿਵੇਂ ਦਿਲਰੁਬਾ, ਸਿਤਾਰ ਆਦਿ। ਪ੍ਰੋ. ਚਤਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਘਰ ਹੁਣ ਤੱਕ ਪੁਰਾਣੇ ਤੰਤੀ ਸਾਜ਼ ਪਏ ਹਨ ਕਿਉਂਕਿ ਆਪ 22 ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਤੰਤੀ ਸਾਜ਼ ਵਜਾਉਣਾ ਜਾਣਦੇ ਸਨ।

ਪ੍ਰੋ. ਚਤਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਈ ਸਾਲ ਪਟਿਆਲੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਦੁਖ ਨਿਵਾਰਨ ਸਾਹਿਬ ਪਟਿਆਲਾ ਕੀਰਤਨ ਕਰਦੇ ਰਹੇ ਉਸ ਸਮੇਂ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਕੱਚੀ ਉਸਾਰੀ ਦਾ ਸੀ। ਪ੍ਰੋ. ਚਤਰ ਸਿੰਘ ਜਿਸ ਸਮੇਂ ਮੁਕਤਸਰ ਕੀਰਤਨ ਕਰਦੇ ਸਨ ਤਾਂ ਭਾਈ ਬਖਸ਼ੀਸ਼ ਸਿੰਘ ਪਟਿਆਲਾ ਵਾਲੇ ਪਰਕਰਮਾ ਵਿਚ ਬੈਠ ਕੇ ਪ੍ਰੋ. ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਕੀਰਤਨ ਸੁਣਿਆ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਪ੍ਰੋ. ਚਤਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਜੱਥੇ ਨੂੰ ਕਾਕਾ ਲਾਹੌਰ ਵਾਲਾ ਅਤੇ ਭਾਈ ਸਮੁੰਦ ਸਿੰਘ ਦੇ ਜੱਥੇ ਨੂੰ ਕਾਕਾ ਸਮੁੰਦ ਸਿੰਘ ਦਾ ਜੱਥਾ ਕਹਿ ਕੇ ਬੁਲਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਭਾਈ ਅਰਦਮਨ ਸਿੰਘ ਬਾਗੜੀਆਂ, ਪ੍ਰੋ. ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਕੀਰਤਨ ਬਹੁਤ ਸ਼ੌਕ ਨਾਲ ਸੁਣਿਆ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਕੀਰਤਨ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਪ੍ਰੋ. ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਪ੍ਰਸਿੱਧੀ ਬਹੁਤ ਹੋ ਰਹੀ ਸੀ। ਆਸਾ ਜੀ, ਦੀ ਵਾਰ ਦਾ ਕੀਰਤਨ ਆਪ ਬੜੀ ਰਵਾਨਗੀ ਨਾਲ ਗਾਇਨ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਨਿਰਧਾਰਤ ਧੁੰਨ 'ਟੁੰਡੇ ਅਸਰਾਜੇ ਕੀ ਧੁਨੀ ਆਪ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਮੁਹਾਰਤ ਨਾਲ ਗਾਇਨ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਨਿਰਧਾਰਤ ਰਾਗਾਂ ਵਿਚ ਆਪ ਦੀਆਂ ਕਈ ਸ਼ਬਦ ਧੁਨੀਆਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਤੌਰ ਤੇ ਸਰਵਣ ਕੀਤੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਸਨ।

- ਸੋਰਠਿ ਰਾਗ ਵਿਚ :- “ਭਿੰਨੀ ਰੈਨੜੀਏ ਚਮਕਨ ਤਾਰੇ

- ਅਣਮੜਿਆ ਮੰਦਲ ਬਾਜੇ”

- ਮਲਾਰ ਰਾਗ :- “ਮੋਕਓ ਤੂ ਨਾ ਬਿਸਾਰ।”

-ਦੇਵਗੰਧਾਰੀ ਰਾਗ :- “ਜੇ ਤੂੰ ਮਿਤਰ ਅਸਾਡੜਾ।”

ਆਪ ਦੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਗਾਇਨ ਕੀਤੇ ਹੋਏ ਸ਼ਬਦ ਹਨ। ਪ੍ਰੋ. ਚਤਰ ਸਿੰਘ ਦੀਆਂ ਕਈ ਸ਼ਬਦ ਧੁਨੀਆਂ ਬਹੁਤ ਲੋਕਪ੍ਰਿਯ ਹੋਈਆਂ।

-ਸਾਵਣ ਸਰਸ ਮਨਾ ਘਣੁ ਬਰਸ ਰੁਤ ਆਏ

-ਜਿਸ ਦਾ ਸਾਹਿਬ ਡਾਢਾ ਹੋਇ

-ਰਾਮ ਰਾਮ ਬੋਲ ਰਾਮ ਰਾਮ

-ਰਸਨਾ ਗੁਨ ਗੋਪਾਲ ਨਿਧ ਗਾਇਨ

-ਗਈ ਬਹੁਤ ਬੰਦੀ ਛੋੜ

ਆਦਿ ਸ਼ਬਦ ਸੰਗਤ ਵਜੋਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਤੌਰ ਤੇ ਸਰਵਣ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ।

ਲਾਹੌਰ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਵਿਖੇ ਪ੍ਰੋ. ਚਤਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਜੱਥੇ ਨੇ ਕੀਰਤਨ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਜਦੋਂ ਕੀਰਤਨ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਉਸ ਸਮੇਂ ਰਿਕਾਰਡਿੰਗ ਦਾ ਰਿਵਾਜ ਨਹੀਂ ਸੀ।

ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਰੇਡੀਓ ਸਟੇਸ਼ਨ ਵਾਲਿਆਂ ਨੇ ਖੁਸ਼ ਹੋ ਕੇ ਪ੍ਰੋ. ਚਤਰ ਸਿੰਘ ਦਾ ਰੇਡੀਓ ਸਟੇਸ਼ਨ ਲਾਹੌਰ ਬੁਲਾ ਕੇ ਸ਼ਬਦ ਰਿਕਾਰਡ ਕੀਤਾ। “ਕੋਈ ਬੋਲੇ ਰਾਮ ਰਾਮ ਕੋਈ ਖੁਦਾਇ” ਜਿਸ ਦੀ ਰਿਕਾਰਡਿੰਗ ਅੱਜ ਵੀ ਰੇਡੀਓ ਸਟੇਸ਼ਨ ਤੇ ਮੌਜੂਦ ਹੈ ਅਤੇ ਕਈ ਵਾਰ ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਸੰਗਤਾਂ ਲਾਹੌਰ ਰੇਡੀਓ ਤੋਂ ਸੁਣਦੀਆਂ ਹਨ।⁷

ਕੀਰਤਨ ਖੇਤਰ ਦੀਆਂ ਲਗਭਗ 62 ਸਾਲਾਂ ਦੀਆਂ ਸੇਵਾਵਾਂ, ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ ਅਤੇ ਵਿਲੱਖਣ ਗੁਣਾਂ ਨੂੰ ਮੁੱਖ ਰੱਖਦਿਆਂ ਪ੍ਰੋ. ਚਤਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਕਈ ਪ੍ਰਮਾਣ ਪੱਤਰਾਂ ਦੁਆਰਾ ਅਤੇ ਸਨਮਾਨ ਦੇ ਕੇ ਨਿਵਾਜਿਆ ਗਿਆ।

- 1940 ਵਿਚ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਨਨਕਾਣਾ ਸਾਹਿਬ ਕਮੇਟੀ
- 1942 ਵਿਚ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪੰਜਾ ਸਾਹਿਬ (ਹਸਨ ਅਬਦਾਲ) ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਕੈਮਲਪੁਰ ਵਲੋਂ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸ. ਅਰਜਨ ਸਿੰਘ ਵਲੋਂ
- ਰਾਵਲ ਮੰਡੀ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਵਿਖੇ ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਵਲੋਂ
- ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ, ਟਾਊਨ ਜਮਸ਼ੇਦਪੁਰ (ਟਾਟਾ ਨਗਰ)
- ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਇਛਾਪੁਰ (ਬੰਗਾਲ)
- 1938 ਵਿਚ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਇੱਛਾਪੁਰ ਬੰਗਾਲ ਪ੍ਰਧਾਨ ਗੰਗਾ ਰਸਾਲਪੁਰ ਵਿਖੇ ਤੰਤੀ ਸਾਜਾਂ ਨਾਲ ਕੀਰਤਨ ਕਰਕੇ ਬਹੁਤ ਵੱਡੇ ਕੀਰਤਨ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਰਬਾਬੀਆਂ ਦਾ ਖਿਤਾਬ ਦੇ ਕੇ ਸਨਮਾਨਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ।
- 1938 ਕਮਾਂਡੈਂਟ ਐਸ. ਐਸ. ਸਟੇਟਸ, ਬਟਾਲੀ ਘਰ ਬਰਮਾ ਮਿਲਟਰੀ ਪੋਲੀਸ
- 1939 ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਲਾਹੌਰ
- 1940 ਮੈਨੇਜਮੈਂਟ ਕਮੇਟੀ ; ਨਨਕਾਣਾ ਸਾਹਿਬ
- ਗੁਰੂ ਸਿੰਘ ਸਭਾ, ਬਰਨਾਲਾ ਰਿਆਸਤ
- ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ; ਸ੍ਰੀ ਪੰਜਾ ਸਾਹਿਬ (ਹਸਨ ਅਬਦਾਲ)
- ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਗੋਜਰਾ, ਲਾਇਲਪੁਰ
- 1942 ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਸਿੰਘ ਸਭਾ, ਪੜੀ ਦਰਵਾਜ਼ਾ, ਜੇਹਲਮ
- 1998 ਵਿਚ ਜਵੱਦੀ ਕਲਾਂ ਟਕਸਾਲ, ਲੁਧਿਆਣਾ ਦੇ ਮੋਢੀ ਸੰਤ ਬਾਬਾ ਸੁੱਚਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਨਵੰਬਰ 1998 ਨੂੰ ‘ਭਾਈ ਮਰਦਾਨਾ’ ਪੁਰਸਕਾਰ ਦੇਦਿਆਂ ‘ਪੰਥ ਰਤਨ’ ਦੇ ਨਾਂ ਨਾਲ ਸਨਮਾਨਿਤ ਕੀਤਾ।

ਪ੍ਰੋ. ਚਤਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਇੱਕ-ਦੋ ਵਾਰ ਹੀ ਨਹੀਂ ਬਲਕਿ ਕਈ ਵਾਰ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਇਤਿਹਾਸਕ ਅਤੇ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਆਦਿ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀਆਂ ਵਲੋਂ ਸੋਨੇ ਚਾਂਦੀ ਆਦਿ ਧਾਤਾਂ ਅਤੇ ਤਗਮਿਆਂ ਅਤੇ ਪ੍ਰਮਾਣ ਪੱਤਰਾਂ ਨਾਲ ਸਮੇਂ-ਸਮੇਂ ਦੇ ਨਾਲ ਸਨਮਾਨਿਤ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਰਿਹਾ ਹੈ।

- 1940 ਵਿਚ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ, ਦਿਓਵਾਲੀ ਦੀ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਵਲੋਂ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸ੍ਰ. ਮੱਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਆਪਾ ਜੀ ਦੇ ਜੱਥੇ ਦੀ ਕੁਸ਼ਲਤਾ ਲਈ ਪ੍ਰਮਾਣ ਪੱਤਰ ਦਿੱਤਾ। 1941 ਵਿਚ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਕਮੇਟੀ, ਭਾਈ ਜੋਗਾ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਪਿਸ਼ਾਵਰ ਸ਼ਹਿਰ (ਪਾਕਿਸਤਾਨ) ਵਲੋਂ ਪ੍ਰਮਾਣ ਪੱਤਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। 1941 ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਕਮੇਟੀ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਸਿੰਘ ਸਭਾ, ਲਾਲਾ ਮੂਸਾ ਵਲੋਂ। 1939 ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਸ਼ਹੀਦੀ ਗੁਰਪੁਰਬ ਸਮਾਗਮ ਤੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ

ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ, ਲਾਹੌਰ ਵਲੋਂ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਡੇਹਰਾ ਸਾਹਿਬ (ਪਾਕਿਸਤਾਨ)। 1946 ਵਿਚ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸੀਸ ਗੰਜ ਸਾਹਿਬ, ਦਿੱਲੀ ਵਿਖੇ 15 ਦਿਨ ਕੀਰਤਨ ਕਰਦੇ ਰਹੇ। 18 ਅਪ੍ਰੈਲ 1946 ਨੂੰ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਤੌਰ ਤੇ ਕਿਰਪਾਨ, ਮੈਡਲ ਅਤੇ ਪ੍ਰਮਾਣ ਪੱਤਰ ਦੇ ਕੇ ਸਨਮਾਨਿਤ ਕੀਤਾ। ਸੀਮ ਗੰਜ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ, ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਮੈਨੇਜਰ ਸ੍ਰੀ ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਨੇ ਦਿੱਤਾ। 1938 ਵਿਚ ਬਰਮਾ ਵਿਖੇ ਬਰਮਾ ਮਿਲਟਰਬੀ ਪੁਲੀਸ (Southern Shan States Battalion) ਨੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਤੌਰ ਤੇ ਸਨਮਾਨਿਤ ਕੀਤਾ। ਸਿਖ ਟੈਪਲ, ਰੰਗੂਨ ਵਿਖੇ ਆਪ ਲਗਭਗ ਦੋ ਮਹੀਨੇ ਕੀਰਤਨ ਦੁਆਰਾ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਨਿਹਾਲ ਕਰਦੇ ਰਹੇ। ਇਥੇ ਹੀ ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਵੱਡੇ ਭਰਾ ਸ੍ਰ. ਸੁਦਾਗਰ ਸਿੰਘ (ਤਬਲੇ ਤੇ ਸਾਥ ਦਿੰਦੇ ਸਨ) ਦੇ ਬੀਮਾਰ ਹੋ ਜਾਣ ਕਾਰਣ ਮਹਾਨ ਸੰਗੀਤਾਚਾਰਯ ਪ੍ਰੋ. ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਕੁਝ ਦਿਨ ਤੱਕ ਤਬਲੇ ਦੀ ਸੇਵਾ ਨਿਭਾਉਂਦੇ ਰਹੇ। ਅਤੇ ਇਥੇ ਹੀ ਸਿੱਖ-ਟੈਪਲ ਕਮੇਟੀ, ਰੰਗੂਨ ਨੇ ਆਪ ਨੂੰ ਮੈਡਲ, ਨਕਦ ਭੇਟਾਂ ਅਤੇ ਪ੍ਰਮਾਣ ਪੱਤਰ ਦੇ ਕੇ ਸਨਮਾਨਿਤ ਕੀਤਾ। 1952 ਵਿਚ ਤਖ਼ਤ ਸ੍ਰੀ ਕੇਸਗੁੜ ਸਾਹਿਬ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਵਲੋਂ। 1953 ਵਿਚ ਤਖ਼ਤ ਸੀ ਪਟਨਾ ਸਾਹਿਬ ਵਲੋਂ ਪ੍ਰਮਾਣ ਪੱਤਰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤਾ।

1928 ਤੋਂ 1992 ਤੱਕ ਲਗਭਗ 65 ਸਾਲਾਂ ਆਪ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਵੱਲੋਂ ਚਲਾਈ ਹੋਈ ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਨੂੰ ਬਰਕਰਾਰ ਰੱਖਣ ਲਈ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਤੰਤੀ ਸਾਜ਼ਾਂ ਨਾਲ ਕੀਰਤਨ ਕਰਕੇ ਗੁਰੂ ਘਰ ਦੇ ਨਾਲ ਜੋੜਦੇ ਰਹੇ ਅਤੇ ਸਮੇਂ-ਸਮੇਂ ਨਾਲ ਇਹ ਕੀਰਤਨ ਦੀ ਦਾਤ ਘਰ ਵੀ ਵੰਡਦੇ ਰਹੇ। ਪ੍ਰੋ. ਚਤਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਅਨੇਕ ਸ਼ਾਗਿਰਦ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਪ੍ਰੋ ਚਤਰ ਸਿੰਘ ਰੇਡੀਓ ਸਟੇਸ਼ਨ ਜਲੰਧਰ ਵਾਲੇ, ਜੋ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਦਿਲਰੁਬਾ ਵਾਦਕ ਹਨ ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਸ਼ਾਗਿਰਦ ਸਨ। ਬੀਬੀ ਮਨਸਾ ਕੌਰ, ਰਾਗੀ ਹਰਮਿੰਦਰ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਰੂਪ ਸਿੰਘ ਕੱਲਕੱਤੇ ਵਾਲੇ ਅਤੇ ਹੋਰ ਕਈ ਕੀਰਤਨਕਾਰ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਪ੍ਰੋ. ਚਤਰ ਸਿੰਘ ਕੋਲੋਂ ਕੀਰਤਨ ਦੀ ਵਿਦਿਆ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ।

23 ਅਪਰੈਲ 1999 ਨੂੰ ਸਵੇਰੇ 6:00 ਵਜੇ ਪ੍ਰੋ. ਚਤਰ ਸਿੰਘ ਦਾ ਦੇਹਾਂਤ ਹੋ ਗਿਆ। ਦੋ ਸਾਲ ਤੋਂ ਦਮੇ ਦੀ ਬੀਮਾਰੀ ਨਾਲ ਪੀੜ੍ਹਤ ਚਲੇ ਆ ਰਹੇ ਸਨ। ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਪ੍ਰੇਮੀਆਂ ਲਈ ਅਤੇ ਸਿੱਖ ਸੰਗਤਾਂ ਲਈ ਨਾ ਪੂਰਾ ਹੋਣ ਵਾਲਾ ਘਾਟਾ ਹੈ। ਅੱਜ ਪ੍ਰੋ. ਚਤਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਬੇਟੇ ਡਾ. ਜਬਰਜੰਗ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਭਾਈ ਕਿਰਪਾਲ ਸਿੰਘ, ਪ੍ਰੋ. ਚਤਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿਚ ਟਕਸਾਲ ਵਿਚ ਰਹਿ ਕੇ ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇ ਰਹੇ ਹਨ।

ਗੁਰਬਾਣੀ ਲਈ ਕੰਪਿਊਟਰ ਦਾ ਪ੍ਰਯੋਗ

* ਡਾ. ਸੋਨਦੀਪ ਮੋਂਗਾ

ਆਧੁਨਿਕ ਮਨੁੱਖ ਜਾਤੀ ਗਿਆਨ ਅਤੇ ਤਕਨਾਲੋਜੀ ਦੇ ਉਤਪਾਦਨ ਵਿੱਚ ਸੰਗਠਿਤ ਪੈਦਾਵਾਰ ਦੇ ਅਸੀਮ ਵਾਧੇ ਦੀ ਸੰਭਾਵਨਾ ਪੈਦਾ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ। ਇਹ ਯੁੱਗ ਗਿਆਨ ਦੀ ਗਤੀਸ਼ੀਲਤਾ ਦਾ ਯੁੱਗ ਹੈ। ਜਿਸ ਨੂੰ ਕੰਪਿਊਟਰ ਯੁੱਗ ਅਤੇ ਇਨਫਰਮੇਸ਼ਨ ਟੈਕਨਾਲੋਜੀ ਦਾ ਯੁੱਗ ਵੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਨੇ ਸਾਰੇ ਵਿਸ਼ਵ ਦੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰਾਂ ਨੂੰ ਇੱਕ ਜੁੱਟ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਪਰੰਤੂ ਅਜਿਹੇ ਵਿੱਚ ਗਿਆਨ ਦੀ ਉਪਯੋਗਤਾ ਤੇ ਸਾਰਥਕਤਾ ਤੇ ਵੱਡੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਚਿੰਨ੍ਹ ਖੜ੍ਹੇ ਹੋ ਗਏ ਹਨ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਸਿਰਫ ਮਸ਼ੀਨੀ ਸਾਧਨਾਂ ਦਾ ਪਸਾਰਾ ਹੈ ਗਿਆਨ ਦੀ ਗਤੀਸ਼ੀਲਤਾ (ਅਦਾਨ ਪ੍ਰਦਾਨ) ਹੈ ਉਸ ਦਾ ਸਦ-ਉਪਯੋਗੀ ਅਤੇ ਨੈਤਿਕਤਾ ਭਰਪੂਰ ਪਹਿਲੂ ਇਸ ਵਿੱਚੋਂ ਗਾਇਬ ਹੈ। ਸੱਚ ਹੈ ਕਿ ਸੁੱਚੇ ਗਿਆਨ ਦਾ ਵਿਧੀ-ਵਿਧਾਨ ਅਤੇ ਮਨੁੱਖੀ ਸ਼ਾਂਤੀ ਦਾ ਸਬੱਬ ਇਹ ਸਾਧਨ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੇ ਸਗੋਂ ਉਸ ਵਿੱਲਖਣ ਗਿਆਨ ਦੀ ਪ੍ਰਯੋਗਸ਼ੀਲਤਾ ਹੀ ਬਣ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਬਲਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਆਪਣੇ ਲੇਖ 'ਦਿਮਾਗ ਅਤੇ ਕੰਪਿਊਟਰ ਦਾ ਮੇਲ' ਵਿੱਚ ਲਿਖਦੇ ਹਨ ਕਿ 'Computer-Brain Interface' ਅਤੇ 'Brain to Brain Interface' ਤਕਨੀਕ ਦੁਆਰਾ ਕੰਪਿਊਟਰ ਰਾਹੀਂ ਦਿਮਾਗੀ ਕੰਟਰੋਲ ਅਤੇ ਦਿਮਾਗਾਂ ਨੂੰ ਆਪਸ ਵਿੱਚ ਜੋੜਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਨਾਲ ਇੱਕ ਮਸ਼ੀਨ ਇਨਸਾਨੀ ਹਿੱਸੇ ਦੇ ਤੌਰ ਤੇ ਕੰਮ ਕਰੇਗੀ। ਅਜਿਹੇ ਇਨਸਾਨ ਨੂੰ 'Cyborg (Cybernetic Organism)' ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਕੇਵਿਨ ਵਾਰਵਿਕ ਇੱਕ ਬਰਤਾਨਵੀ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਹਨ, ਜੋ ਇਸ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਪਹਿਲੇ Cyborg (ਰੋਬੋਟ) ਹਨ।

ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗੁਰਬਾਣੀ ਲਈ ਕੰਪਿਊਟਰ ਪ੍ਰਯੋਗ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਦੇ ਹਾਂ ਤਾਂ ਕੰਪਿਊਟਰ ਅੱਖਰਾਂ ਅਤੇ ਭਾਸ਼ਿਕ ਗਿਆਨ ਦਾ ਇੱਕ ਸਾਧਨ ਹੈ। ਭਾਵੇਂ ਅੱਜ ਗੁਰਬਾਣੀ ਅਤੇ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਬਾਰੇ ਕੰਪਿਊਟਰ ਉੱਤੇ ਵਿਸਥਾਰਪੂਰਵਕ ਜਾਣਕਾਰੀ ਉਪਲੱਬਧ ਹੈ ਅਤੇ ਅਨੇਕਾਂ ਵੈੱਬਸਾਈਟਾਂ ਤੇ ਸਾਫਟਵੇਅਰਾਂ ਦਾ ਵਿਕਾਸ ਹੋ ਚੁੱਕਾ ਹੈ। ਸੀ.ਬੀ. ਕੰਬੋਜ ਇਸ ਬਾਰੇ ਜਾਣੂ ਕਰਵਾਉਂਦੇ ਲਿਖਦੇ ਹਨ ਕਿ 'ਅਮਰੀਕਾ ਦੇ ਡਾ.ਕੁਲਬੀਰ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਆਸਟ੍ਰੇਲੀਆ ਦੇ ਡਾ. ਬਲਵੰਤ ਸਿੰਘ ਉੱਪਲ ਨੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦਾ ਕੰਪਿਊਟਰੀਕਰਨ ਕਰਨ ਚ ਸ਼ਲਾਘਾਯੋਗ ਕੰਮ ਕੀਤਾ ਹੈ।..... ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀ ਕੋਈ ਵੀ ਤੁਕ, ਸ਼ਬਦ, ਵਾਕਾਂਸ਼ ਆਦਿ ਬਾਰੇ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਸਰਚ ਇੰਜਨ ਨੂੰ 'ਸ਼੍ਰੀ ਗ੍ਰੰਥ' ਵੈੱਬਸਾਈਟ ਤੋਂ ਵਰਤਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਪਰੰਤੂ ਕੰਪਿਊਟਰ ਮਾਨਵੀ ਰਵੱਈਏ ਨੂੰ ਸਮਝ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ, ਨਾ ਹੀ ਉਸ ਪ੍ਰਤਿ ਕ੍ਰਿਆ-ਪ੍ਰਤਿਕ੍ਰਿਆ ਦੀ ਕੋਈ ਕੜੀ ਸਿਰਜ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਸਗੋਂ ਇਹ ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿੱਚ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਇੱਕ ਨਿੱਜੀ ਅਧਿਕਾਰਤ ਵਸਤੂ ਹੈ **Personal Possession** ਹੈ, ਜੋ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਪਾਰਗਾਮਿਤਾ ਦੇ ਸਬੰਧ ਦੀ ਕੋਈ ਸੋਝੀ ਪ੍ਰਦਾਨ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ। ਕੰਪਿਊਟਰ ਦੀ ਮਸ਼ੀਨੀ ਬਣਤਰ ਜਾਂ ਇਸ ਰਾਹੀਂ ਅਪਣਾਏ ਸਾਫਟਵੇਅਰ ਵਿੱਚ ਅਜਿਹਾ ਕੋਈ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ ਜੋ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕਤਾ ਦੀ ਸੂਝ ਅਤੇ ਸੰਕਲਪਮੂਲਕਤਾ ਸਿਰਜ ਸਕੇ। ਇਹ ਕੰਪਿਊਟਰ ਦੀ ਵੱਡੀ ਸੀਮਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਰਗੇ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ ਵਿਸ਼ੇ ਲਈ ਇਹ ਬਹੁਤੀ ਸਹਾਈ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀ ਸਗੋਂ ਅੱਖਰਾਂ ਦੀ **Display** ਹੀ ਕਰ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਜੇ ਇਕ ਸਮਾਜਿਕ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਹੀ ਬਣ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਸਮਾਜਿਕ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਦੇ ਤੌਰ ਤੇ ਇਸ ਦੇ ਉਪਯੋਗ ਸਿੱਖਿਆ, ਕਿੱਤਾ ਖੇਤਰ, ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਗਿਆਨ ਅਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਮੀਡੀਆ ਦੇ ਤੌਰ ਤੇ ਹੀ ਸੀਮਿਤ ਹਨ। ਸਗੋਂ ਇਹ ਅਤਿਕਥਨੀ ਨਹੀਂ ਕਿ ਕੰਪਿਊਟਰ ਵਰਗੀ ਮਸ਼ੀਨ ਦੇ ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨੁਕਸਾਨ ਵੀ ਸਾਹਮਣੇ ਆ ਰਹੇ ਹਨ। ਜਿਵੇਂ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਸਰੀਰਕ ਸਿਹਤ ਤੇ ਇਹ ਘਾਤਕ ਅਸਰ ਪਾਉਂਦਾ ਹੈ 'ਇਸ ਨਾਲ **C.V.S (Vision Syndrome)** ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤੇ **cathode Rays tube** ਰਾਹੀਂ **X-Ray radiations** ਨੁਕਸਾਨ ਪਹੁੰਚਾਉਂਦੀਆਂ ਹਨ'।

ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਇਹ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਲਈ ਵਧੇਰੇ ਨੁਕਸਾਨਦੇਹ ਹਨ। ਅੱਜ ਹਰੇਕ ਵਿਅਕਤੀ ਦੁਆਰਾ ਆਪਣੇ ਨਿੱਜਤਵ ਨੂੰ ਜਦੋਂ ਸਾਰੇ ਸੰਸਾਰ ਅੱਗੇ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ ਤਾਂ ਇਸ ਵਿੱਚ ਜਾਲਸਾਜ਼ੀ ਅਤੇ ਸੂਚਨਾ ਦੇ ਦੁਰਉਪਯੋਗ ਦਾ ਡਰ ਬਣਿਆ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਈ ਦੁਰਲਭ ਸੂਚਨਾਵਾਂ ਦਾ ਜਨਤਕ ਹੋਣਾ ਸੰਸਾਰ ਲਈ ਵੱਡਾ ਆਤੰਕੀ ਖਤਰਾ ਹੈ। ਕੰਪਿਊਟਰ ਸੂਚਨਾਵਾਂ ਤੇ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਨਿਰਭਰਤਾ ਬਿਮਾਰ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦਿੰਦੀ ਹੈ ਇਸ ਨੂੰ ਖੋਜਕਰਤਾ ਸਿੱਧ ਕਰ ਚੁੱਕੇ ਹਨ 'According to the website 4ADHD researchers from some parts of the world, have coined the phrase 'Internet Addiction Disorder' IAD which they see 'as a psychological disorder that requires medical intervention, IAD is linked to individuals who display attention deficit Disorder, hostility, social phobia, low self-esteem.'

ਇਸ ਲਈ ਰੱਬੀ ਬਾਣੀ ਅਤੇ ਸ਼ਬਦ ਸੁਰਤਿ ਦੀ ਸਾਧਨਾ ਇਸ ਦੁਆਰਾ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀ ਕਿਉਂਕਿ ਸ਼ਬਦ ਨਾਲ ਜੁੜਨਾ ਹੀ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦਾ ਵਿਧੀ ਵਿਧਾਨ ਹੈ ਸੁਰਤਿ ਦਾ ਮੇਲ ਉਸ ਦੀ ਸ਼ਾਂਤੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਦਾ ਸਬੱਬ ਕੰਪਿਊਟਰ ਨਹੀਂ ਬਣ

ਸਕਦਾ ਫਿਰ ਇਸ ਬੇਲੋੜੇ ਸਾਧਨ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਕਿਉਂ ਘੱਟੋ-ਘੱਟ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਨਿਤਨੇਮ ਜਾਂ ਸਮਝ ਲਈ ਇਸ ਦੀ ਆਵਸ਼ਕਤਾ ਬੇਲੋੜੀ ਹੈ। 'ਬ੍ਰਹਮ ਅਵਸਥਾ ਵਿੱਚ ਪਹੁੰਚਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਨਿੱਜੀ ਮੈਂ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਦੀ ਅਵਸਥਾ ਉਸਦੀ ਸੁਰਤਿ ਅੰਦਰ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਉੱਪਰ ਨਿਰਭਰ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਹਰ ਸ਼ਬਦ ਇੱਕ ਚਿਹਨ ਹੈ -ਇੱਕ ਗੀਤਸ਼ੀਲ ਬਿੰਦੂ ਜੋ ਵਿਭਿੰਨ ਭਾਸ਼ਾਈ ਖੇਡਾਂ ਵਿੱਚ ਆਪਣਾ ਰੋਲ ਅਦਾ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ਆਪਣੇ ਆਲੇ ਦੁਆਲੇ ਅਰਥਾਂ ਦਾ ਇੱਕ ਨੈੱਟਵਰਕ ਸਿਰਜਦਾ ਹੈ। ਗੀਤਸ਼ੀਲ ਬਿੰਦੂ ਦੀ ਇਹ ਯਾਤਰਾ ਉਨੀ ਦੇਰ ਤੱਕ ਚਲਦੀ ਰਹੇਗੀ ਜਿੰਨੀ ਦੇਰ ਤੱਕ ਕਿ ਇਹ ਨੈੱਟਵਰਕ ਸਮੇਂ ਸਥਾਨ ਦੀ ਸਮੁੱਚਤਾ ਦਾ ਇੱਕ ਸੰਗਠਿਤ ਕਾਸਮਿਕ ਡਿਜ਼ਾਇਨ ਨਹੀਂ ਬਣ ਜਾਂਦਾ।

ਗੁਰਬਾਣੀ ਸ਼ਬਦ ਖੋਜ ਦਾ ਮਾਰਗ ਹੈ ਸ਼ਬਦ ਖੋਜ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਗੁਰਬਾਣੀ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਿਆ, ਸੁਣਿਆ, ਮੰਨਿਆ, ਸਿੱਖਿਆ ਤੇ ਪਾਇਆ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਹੀ ਪ੍ਰਮਾਤਮ ਸ਼ਕਤੀ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਹੈ ਉਸ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚ ਵਿਧੀ ਹੈ ਪ੍ਰੰਤੂ ਇਸ ਨੂੰ ਨਿਰੇ ਅੱਖਰ ਸਮਝ ਲੈਣਾ ਵੀ ਠੀਕ ਨਹੀਂ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਅੱਖਰਾਂ ਤੋਂ ਪਾਰ ਦੀ ਅਵਸਥਾ ਹੈ ਜਿਸ ਲਈ ਜਿਗਿਆਸੂ ਨੂੰ ਭਾਵਨਾਤਮਕ ਦ੍ਰਿੜਤਾ ਸਹਿਤ ਧਰਮ ਦੇ ਮਾਰਗ ਤੇ ਚੱਲਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ, ਸ਼ਬਦ ਜੋਤ ਨਾਲ ਜੁੜ ਬੈਠਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ, ਇਸ ਨੂੰ ਧਾਰਨ ਕਰਕੇ ਸਹਿਜ ਪ੍ਰਗਟਾਵੇ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ ਕਰਨੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਸ਼ਬਦ ਉਚਾਰਨ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਇਹ ਨਾਦ ਵਿੱਚ ਵਟ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ ਤੇ ਗੁਰਮਤੀ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਅਨੰਦ ਦਾ ਸਬੱਬ ਸਿਰਜਿਆ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦਾ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦਾ ਕਥਨ ਹੈ:

ਉਥੈ ਅਨਹਦ ਸ਼ਬਦ ਵਜਹਿ ਦਿਨੁ ਰਾਤੀ ਗੁਰਮਤੀ ਸ਼ਬਦ ਸੁਣਾਵਣਿਆ।

ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਸ਼ਬਦ ਸਰੂਪ ਇੱਕ ਕੜੀ ਹੈ ਜੋ ਮਨੁੱਖੀ ਚੇਤਨਾ ਅਤੇ ਅੰਨਤਤਾ ਦੇ ਵਾਲੀ ਵਿੱਚ ਸੰਬੰਧ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰਦੀ ਹੈ ਇਸ ਨੂੰ ਇੱਕ ਨਿਰੰਤਰ ਸਿਲਸਲੇ ਦੇ ਤੌਰ ਤੇ ਅੱਗੇ ਤੋਰਦੀ ਹੈ। ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਸ਼ਬਦ ਸ਼ਕਤੀ ਨੂੰ ਗਿਆਨ ਸ੍ਰੋਤ ਵਜੋਂ ਸਵੀਕਾਰਿਆ :

ਜੀਆ ਅੰਦਰ ਜੀਉ ਸਬਦੁ ਹੈ ਜਿਤੁ ਸਹ ਮੇਲਾਵਾ ਹੋਇ।

ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਸਮੁੱਚੇ ਦਰਸ਼ਨ ਸ਼ਾਸਤਰ ਵਿੱਚ ਇਹ ਜਟਿਲ ਰਿਸ਼ਤੇ ਵਜੋਂ ਪਰਿਭਾਸ਼ਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਪਰ ਗੁਰਬਾਣੀ ਇਸ ਨੂੰ ਹੀ ਸਰਲ ਅਧਿਆਤਮਕ ਮਾਰਗ ਵਜੋਂ ਪਛਾਣਦੀ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਇੱਕ ਬੱਚਾ ਹਨੇਰੇ ਵਿੱਚ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਨੂੰ ਆਵਾਜ਼ ਰਾਹੀਂ ਹੀ ਪੁਕਾਰਦਾ ਅਤੇ ਪਹਿਚਾਣਦਾ ਹੈ, ਇਸੇ ਤਰਾਂ ਸੰਸਾਰੀ ਅਗਿਆਨਤਾ ਦੇ ਹਨੇਰੇ ਵਿੱਚ ਪਰਮਾਤਮਾ ਰੂਪੀ ਸਿਰਜਣਹਾਰ ਨਾਲ ਜੀਵ ਸ਼ਬਦ ਰਾਹੀਂ ਟੇਕ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਬਿਨੁ ਸਬਦੈ ਅੰਤਰਿ ਆਨੇਰਾ ਨ ਵਸਤੁ ਲਹੈ ਨ ਚੂਕੇ ਫੇਰਾ।

ਇਸ ਤਰਾਂ ਸਿੱਖ ਚਿੰਤਨ ਵਿੱਚ ਸ਼ਬਦ ਨੂੰ ਧਰਮ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਤੇ ਮਰਯਾਦਾ ਦਾ ਵੀ ਕੇਂਦਰੀ ਬਿੰਦੂ ਸਵੀਕਾਰ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਸ਼ਬਦ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਦਾ ਦਰਜਾ ਦੇ ਕੇ ਸਿੱਖ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਨੇ ਨਿਵਾਜਿਆ ਅਤੇ ਜਿਸਨੂੰ ਸੰਸਾਰ ਕਲਿਆਣ ਹਿੱਤ ਉਚਾਰਨ ਦੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਵਿਧੀ ਦਰਸਾਈ:

ਸ਼ਬਦੁ ਗੁਰ ਪੀਰਾ ਗਹਿਰ ਗੰਭੀਰਾ ਬਿਨੁ ਸਬਦੈ ਜਗੁ ਬਉਰਾਨਾ।

ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਮਹਾਂਪੁਰਖਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਹੈ ਇਸ ਲਈ ਇਸ ਤਰਾਂ ਇਸ ਦੀ ਇੱਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਤੇ ਵਿਲੱਖਣ ਉਚਾਰਨ ਵਿਧੀ ਅਤੇ ਰਾਗਬੱਧ ਲਹਿਜਾ ਹੈ। ਇਸਨੂੰ ਸ਼ਰਧਾ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਹਿਰਦੇ ਵਿੱਚ ਬਠਾਉਣ ਦਾ ਹੁਕਮ ਹੈ:

ਬਾਣੀ ਗੁਰੂ ਗੁਰੂ ਹੈ ਬਾਣੀ ਵਿੱਚ ਬਾਣੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਸਾਰੇ

ਗੁਰਬਾਣੀ ਕਹੈ ਸੇਵਕੁ ਜਨੁ ਮਾਨੈ ਪਰਤਖਿ ਗੁਰੂ ਨਿਸਤਾਰੇ।

ਇਸ ਤਰਾਂ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀ ਗ੍ਰਹਿਣਸ਼ੀਲਤਾ ਗੁਰੂ ਦਰਜੇ ਨੂੰ ਸਨਮੁਖ ਰੱਖ ਕੇ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਗੁਰੂ ਗਿਆਨ ਨੂੰ ਪ੍ਰਤੱਖ ਹਾਜ਼ਰ ਨਾਜ਼ਰ ਮੰਨ ਕੇ ਉਸਤਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਤੇ ਜਿਸ ਨਾਲ ਮਨੁੱਖ ਧਰਮ ਖੰਡ ਤੋਂ ਸਚਖੰਡ ਤੱਕ ਦਾ ਸਫਰ ਤਹਿ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀ ਗ੍ਰਹਿਣਸ਼ੀਲਤਾ ਵਿੱਚ ਕਿਸੇ ਵੀ ਤਰਾਂ ਦੀ ਸਹਾਇਕ ਸਮੱਗਰੀ ਦੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਆਵਸ਼ਕਤਾ ਨਹੀਂ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਕੰਪਿਊਟਰ ਯੋਗਤਾ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਹੀ ਇਹ ਇੱਕ ਸਹਿਜ ਪਠਨ-ਪਾਠਨ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਆ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੀ ਰਾਗਾਤਮਕ ਵਿਲੱਖਣਤਾ ਨੂੰ ਸਾਜ਼ ਤੇ ਧੁਨ ਦੀ ਸਹਿਯੋਗਤਾ ਲੋੜੀਂਦੀ ਹੈ ਜਿਸ ਲਈ ਵੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਨਿਯਮ ਅਤੇ ਰਹਿਤ ਦਾ ਨਿਰਧਾਰਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਸਗੋਂ ਇੰਜ ਕਹਿਣਾ ਵੀ ਅਤਿਕਥਨੀ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗੀ ਕਿ ਗੁਰਮਤਿ ਫਿਲਾਸਫੀ ਦੀ ਗ੍ਰਹਿਣਸ਼ੀਲਤਾ ਵਿੱਚ ਕੰਪਿਊਟਰ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਇੱਕ ਬੇਲੋੜੀ ਸਹਾਇਕ ਸਮੱਗਰੀ ਦੀ ਤਰਾਂ ਸਮਝੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਹਾਂ ਇਸ ਦੀ ਸਮੇਂ ਅਤੇ ਸਥਾਨ ਦੀ ਉਪਯੋਗਤਾ ਨਾਮ ਸਿਮਰਨ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਕੁ ਸਹਾਈ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ ਜਾਂ ਦੂਸਰੇ ਮਤਾਂ ਅਤੇ ਭਾਸ਼ਾ ਵਾਲੇ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਨੂੰ ਭਾਸ਼ਿਕ ਪੱਧਰ ਤੇ ਕੁਝ ਇਸਦਾ ਲਾਭ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਪਰੰਤੂ ਇਸਨੂੰ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦਰਸ਼ਨ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਯੋਗ ਲਈ ਬਹੁਤਾ ਉਪਯੋਗੀ ਸਿੱਧ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ।

* ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਭਾਗ, ਸਰਕਾਰੀ ਕਾਲਜ, ਰੂਪਨਗਰ

ਫਰੀਦਾ, ਚਾਨਣ ਹੈ ਉਜਿਆਰਦਾ

ਮਨਮੋਹਨ ਸਿੰਘ ਦਾਉਂ

ਬਣ ਕੇ ਅਕਲ ਲਤੀਫ ਚਿਰਾਗਾਂ ਦੀ ਡਾਰ ਉਤਾਰਦਾ,
ਧੰਨ ਜਣੇਂਦੀ ਮਾਂਓ, ਫਰੀਦਾ
ਜੋ ਮਾਂ ਦੀ ਕੁੱਖ ਨਿਹਾਰਦਾ।

ਖੰਡ ਮਿਸਰੀ, ਸ਼ੱਕਰ, ਗੁੜ,
ਮਾਖਿਓਂ ਵਸਤਾਂ ਮਿੱਠੀਆਂ
ਸ਼ਕਰਗੰਜ ਫਰੀਦ ਪਰ
ਮਿੱਠੜੇ ਬੋਲ ਉਚਾਰਦਾ।

ਸੁੰਦਰ, ਸਜੀਲੇ, ਲੋਇਣ-ਕਾਮਨੀ
ਡਿੱਠੇ ਅੱਖੀਂ ਸੋਹਿੰਦੜੇ,
ਝਾਕੀ ਅੰਤਿਮ ਸਮੇਂ ਦੀ,
ਕਿੰਨੀ ਸੱਚ ਨਿਤਾਰਦਾ।

ਕਾਲੇ ਅਸਤਰ, ਕਾਲੜੇ ਵਸਤਰ
ਤਨ-ਮਨ ਕਾਲਾ ਮੈਂਡੜਾ,
ਲੋਕੀਂ ਫਿਰ ਵੀ ਆਖਦੇ
ਫਰੀਦਾ, ਚਾਨਣ ਹੈ ਉਜਿਆਰਦਾ।

ਸਭ ਨੇ ਬੰਦੇ 'ਓਸ' ਦੇ
ਤੇ ਮੋਤੀ ਬੜੇ ਅਮੋਲਵੇਂ,
ਕਿਉਂ ਤੋੜੇਂ ਤੂੰ ਦਿਲਾਂ ਨੂੰ
ਫਰੀਦਾ, ਸੱਚੋ-ਸੱਚ ਸਚਿਆਰਦਾ।

ਦਿਲੋ ਮੁਹੱਬਤ ਕਰਨ ਦੀ
ਗੱਲ ਟਕਸਾਲੀ ਹੈ ਬੰਦਿਆ
ਕਿੱਚਰਕ ਭਾਂਡੇ ਕੱਚਿਆਂ
ਨੀਰ ਹੈ ਉਮਰ ਗੁਜ਼ਾਰਦਾ।

ਛੱਡ ਕੇ ਘਰ ਦੇ ਦਰਾਂ ਨੂੰ
ਜੰਗਲ ਭੌਂਦਾ ਤੂੰ ਫਿਰੇਂ,
ਰੱਬ ਹੈ ਹਿਰਦੇ ਵੱਸਦਾ
ਫਰੀਦਾ, ਕੂਕ-ਕੂਕ ਪੁਕਾਰਦਾ।

ਗਰਬ, ਸਬਰ ਤੇ ਕਬਰ ਦਾ

ਇੱਕ ਦਿਨ ਪੈਂਡਾ ਮੁਕਣਾ,
ਰਿਸ਼ਤਾ ਸੁੱਚੇ ਇਸ਼ਕ ਦਾ
ਆਖਰ ਮੁੱਲ ਉਤਾਰਦਾ।

ਜਿੰਨ੍ਹੀ ਕੰਮੀਂ ਗੁਣ ਨਹੀਂ
ਛੱਡ ਦਈਂ ਤੂੰ ਸੁਹਣਿਆ,
ਕਿਉਂ ਸ਼ਰਮਿੰਦਾ ਹੋਵਸੀ
ਜੇ ਸਾਂਈਂ ਨੂੰ ਤੂੰ ਪਿਆਰਦਾ।

ਕਿੰਨੀ ਬੋਲੀ ਮਿੱਠੜੀ
ਸੂਫੀ ਸੰਤ ਫਕੀਰ ਦੀ,
ਮਾਂ-ਬੋਲੀ ਤੂੰ ਆਪਣੀ
ਕਿਉਂ ਭੁੱਲਿਆ ਦੁਰਕਾਰਦਾ।

ਸੰਭਲ-ਸੰਭਲ ਜਿੰਦ ਨੂੰ
ਤਿਲ ਥੋੜ੍ਹੇ ਹੀ ਰਹਿ ਗਏ,
ਸੁਣ, ਪਰ-ਉਪਕਾਰੀ ਕੰਮ ਹੀ
ਫਰੀਦਾ, ਬੰਦੇ ਨੂੰ ਨਿਤਾਰਦਾ।

ਧੰਨ ਨੇ ਸ਼ਬਦ ਵਡਮੁਲਕੇ
ਬਾਬਾ ਫਰੀਦ ਫਕੀਰ ਦੇ,
ਬੰਦਿਆ, ਅਮਲਾਂ ਬਾਂਝੋਂ ਕੁਝ ਨਹੀਂ
ਫਰੀਦਾ, ਸਮਿਆਂ ਨੂੰ ਵੰਗਾਰਦਾ।

ਰਾਗ ਅੱਸ਼ਾਕ (ਦਾਦਰਾ ਤਾਲ)

ਸੁਰਲਿਪੀ ਸਰਦਾਰ ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ ਜੀ

Website: <http://www.gurbaniraags.com>

ਉਸਤਾਦ ਬਦਰੁਲਜ਼ਮਾਂ (ਨਵਾ-ਏ-ਮੌਸੀਕੀ) ਅਨੁਸਾਰ ਇਸ ਰਾਗ ਦੀ ਰਚਨਾ ਹਜ਼ਰਤ ਅਮੀਰ ਖੁਸਰੋ ਹੋਰਾਂ ਕੀਤੀ। ਇਹ ਇੱਕ ਅਪ੍ਰਚੱਲਤ ਰਾਗ ਹੈ ਜਿਸਨੂੰ ਰਾਤ ਦੇ ਦੂਸਰੇ ਪਹਿਰ ਗਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਰਿਖਬ ਵਾਦੀ, ਪੰਚਮ ਸੰਵਾਦੀ, ਗੰਧਾਰ ਵਰਜਤ, ਧੈਵਤ ਕੋਮਲ ਅਤੇ ਬਾਕੀ ਸੁਰ ਸੁੱਧ ਲੱਗਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਰਾਗ ਵਿੱਚ ਸਾਰੰਗ, ਆਸਾਵਰੀ ਅਤੇ ਚੰਦਰ ਕੌਸ ਦੀ ਝਲਕ ਪੈਂਦੀ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ:

ਨ ਸ ਰ - (ਸਾਰੰਗ), ਰ ਮ ਪ ਧੁ ਪ - (ਆਸਾਵਰੀ) ਧੁ ਨ ਸੰ - (ਚੰਦਰ ਕੌਸ)। ਧੈਵਤ, ਨਿਖਾਦ ਦਾ ਪ੍ਰਯੋਗ ਬਹੁਤ ਹੈ। ਰਿਖਬ ਅਤੇ ਪੰਚਮ ਇਸ ਦੇ ਨਿਆਸ ਸੁਰ ਹਨ। ਇਸ ਰਾਗ ਵਿੱਚ ਜੇ ਨਿਖਾਦ ਨਾ ਲਾਇਆ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਰਾਗ ਸ਼ੋਭਾਵਰੀ ਬਣਦਾ ਹੈ।

ਚਾਲ: ਸ ਨੁ ਧੁ - ਧੁ ਨੁ ਸ, ਰ ਸ ਧੁ - ਨੁ ਸ ਰ - ਮ ਰ ਨੁ ਧੁ - ਨੁ ਸ, ਸ - ਰ ਮ ਧੁ ਪ - ਮ ਪ ਧੁ ਮ ਪ ਮ ਰ - ਸ ਨੁ ਸ, ਰ ਮ ਪ ਧੁ - ਮ ਪ ਧੁ ਨ ਧੁ ਪ, ਮ ਪ ਧੁ ਨ - ਸੰ, ਸੰ ਨ ਧੁ ਨ ਸੰ, ਸੰ ਰੰ ਮੰ ਰੰ - ਧੁ - ਨ - ਸੰ, ਸੰ ਨ ਧੁ ਪ - ਮ ਪ ਧੁ ਮ ਪ ਮ ਰ - ਧੁ ਮ ਰ - ਧੁ - ਨੁ - ਸ।

ਅਸਥਾਈ

ਮੁ	ਪ	ਮ	ਰ	ਸ	ਨੁ	ਰ	-	-	-	-	-
ਮੇ	ਰੀ	ਠ	ਸੇ	ਜ	ਠੁ	ਐ	ਠ	ਠ	ਠ	ਠ	ਠ
ਮ	ਰ	ਮ	ਰ	ਸ	ਨੁ	ਰੁ	ਸ	-	-	-	-
ਆ	ਠ	ਠ	ਡ	ਬ	ਰੁ	ਬੁ	ਆ	ਠ	ਠ	ਠ	ਠ
ਪੁ	ਧੁ	ਮ	ਪੁ	ਸੰ	ਰੰ	ਸੰ	-	-	-	-	-
ਮੁ	ਠ	ਅ	ਨੁ	ਦੁ	ਠੁ	ਆ	ਠ	ਠ	ਠ	ਠ	ਠ

ਰੁੰ	ਸੰ	ਨ	ਧੁ	ਪ	ਮ	ਮੁ	ਪ	-	ਮ	ਰ	-
ਪੁਭ	ਫ	ਫ	ਆ	ਵ	ਤ	ਸੁਣਿ	ਫ	ਫ	ਫ	ਫ	ਫ
ਰੁਮ	ਪੁਧੁ	ਮੁਪ	ਮਰ	ਸਨੁ	ਨੁਸ	ਰ	-	-	-	-	-
ਮੇਫ	ਗੀਫ	ਫਫ	ਸੇਫ	ਜੁਫ	ਫਫੀ	ਐ	ਫ	ਫ	ਫ	ਫ	ਫ
x			0			x			0		

ਅੰਤਰਾ

ਪੁਪੁ	ਧੁ	-ਮ	ਪ	ਪੁਧੁ	ਨ	ਨੁਸੰ	ਰੰ	-ਨੁ	ਸੰ	ਸੰ	ਪੁਪੁ
ਮਿਲੇ	ਫ	ਫਫੁ	ਆ	ਮੀਫ	ਫ	ਸੁਖ	ਫ	ਫਫੁ	ਗਾ	ਮੀ	ਫ
ਰੁੰ	ਰੰ	ਸੰਨ	ਨੁਧੁ	ਪੁਪੁ	ਮੁਮ	ਪ	-	-	-	-	-
ਚਾਫ	ਵ	ਮੰਫ	ਗਲ	ਰੁਸ	-ਭ	ਰੇ	ਫ	ਫ	ਫ	ਫ	ਫ
ਪੁਪੁ	ਧੁਧੁ	ਮ	ਪੁਧੁ	ਨ	-	ਸੰ	ਰੰ	ਨੁਸੰ	ਸੰ	ਸੰ	-
ਅੰਗ	ਸੰਗ	ਫ	ਲਾਫ	ਗੇ	ਫ	ਦੂ	ਫ	ਫੁਖ	ਭਾ	ਗੇ	ਫ
ਰੁੰ	ਰੰ	ਸੰਸੰ	ਨੁਨ	ਧੁਧੁ	ਪੁਮ	ਪ	-	-	ਮ	ਰ	-
ਪੁਾਫ	ਣ	ਮਨੁ	ਤਨੁ	ਸਭ	ਫਫੁ	ਰੇ	ਫ	ਫ	ਫ	ਫ	-
ਰੁਮ	ਪੁਧੁ	ਪੁਮ	ਰ	ਨੁ	ਸ	ਰ	ਰ	ਰ	-	-	-
ਆਫ	ਫਫ	ਫਫ	ਭ	ਬ	ਰ	ਬ	ਣਿ	ਆ	ਫ	ਫ	ਫ
ਮ	ਰ	ਮ	ਰ	ਨੁ	ਰ	ਸ	-	-	-	-	-
ਮੇ	ਗੀ	ਫ	ਸੇ	ਜ	ਫੀ	ਐ	ਫ	ਫ	ਫ	ਫ	ਫ,
x			0			x			0		

(ਸੁਰਲਿਪੀ ਵਾਲਾ ਸ਼ਬਦ ਅਤੇ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀ ਵਿਚ ਅਰਥਾਂ ਲਈ ਵੇਖੋ ਟਾਈਟਲ ਪੰਨਾ: 3)

ਸੁਰਲਿਪੀ ਵਾਲਾ ਸ਼ਬਦ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀ ਵਿਚ ਅਰਥ

ਆਸਾ ਮਹਲਾ ੫

ਮੇਰੀ ਸੇਜੜੀਐ ਆਡੰਬਰੁ ਬਣਿਆ ॥

ਮਨਿ ਅਨਦੁ ਭਇਆ ਪ੍ਰਭੁ ਆਵਤ ਸੁਣਿਆ ॥

ਪ੍ਰਭ ਮਿਲੇ ਸੁਆਮੀ ਸੁਖਹ ਗਾਮੀ ਚਾਵ ਮੰਗਲ ਰਸ ਭਰੇ ॥

ਅੰਗ ਸੰਗਿ ਲਾਗੇ ਦੁਖ ਭਾਗੇ ਪ੍ਰਾਣ ਮਨ ਤਨ ਸਭਿ ਹਰੇ ॥

ਮਨ ਇਛੁ ਪਾਈ ਪ੍ਰਭ ਧਿਆਈ ਸੰਜੋਗੁ ਸਾਹਾ ਸੁਭ ਗਣਿਆ ॥

ਬਿਨਵੰਤਿ ਨਾਨਕ ਮਿਲੇ ਸ੍ਰੀਧਰ ਸਗਲ ਆਨੰਦ ਰਸੁ ਬਣਿਆ ॥੨॥

ENGLISH TRANSLATION

Aasa, Fifth Mehl:

My bed is adorned in splendor.

My mind is filled with bliss, since I heard that God is coming.

Meeting God, the Lord and Master, I have entered the realm of peace;

I am filled with joy and delight.

He is joined to me, in my very fiber; my sorrows have departed,

and my body, mind and soul are all rejuvenated.

I have obtained the fruits of my mind's desires, meditating on God;

the day of my wedding is auspicious.

Prays Nanak, when I meet the Lord of excellence,

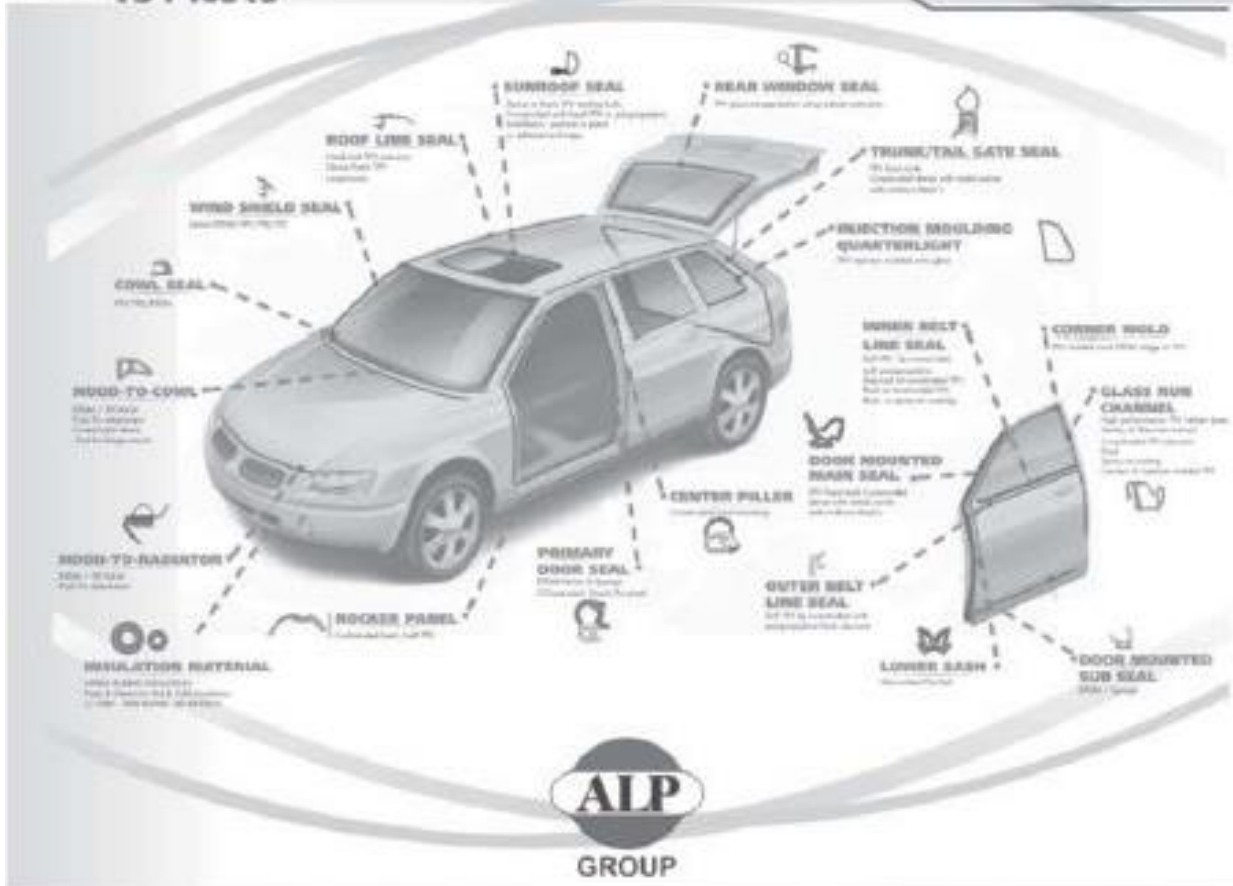
I came to experience all pleasure and bliss. ||2||



ALP NISHIKAWA CO. LTD.

**EPDM/TPV/TPR/TEO
WEATHER STRIPS**

TS : 16949



WIDE RANGE OF PRODUCTS



PROFILES & SEALS FOR : Automobile & Building Industry, Shipping Containers, Railways, Bus Body, Air-conditioning Etc.

PRODUCTS : PVC & Sponge Sticking Main Seals, Dense Profiles for different applications, Door & Body Mounted Main Seals & Sub Seals, Flocked Glass Run Channels, Electric Panel Seals, Sponge Seals & Profiles, Wind Shield Rubbers, Shipping Container Seals, PVC Trims, Hood Seals, Trunk Seals etc. Nitrile Rubber Insulation (Hot & Cold) Tubes & Sheets for all Airconditioning Purpose

OE SUPPLIERS TO:



**Plot No.: 32, Sector-18, Gurgaon, Haryana. Tel : 95-124-4731600 (100 LINES)
www.anbros.com**